Till dig som lånar Forntiden:

Till dig som lånar väskan Forntiden
Introduktion till forntiden
Källor
Tips

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Till dig som lånar väskan Forntiden

Hej!

Du har lånat väskan Forntiden vars innehåll består av faktablad, foton och föremål.

I huvudsak handlar materialet i väskan om Forntiden i vårt område, Norra Västerbotten, även om andra geografiska nedslag förekommer.

En del av föremålen är kopior andra är kvalificerade gissningar av hur en sak skulle kunna ha sett ut. Det är många mänskliga aktivititeter och föremål vars spår inte bevarats till idag, trots det vet vi ändå en hel del om vår forntid.

Det finns också en rad tips på vad man kan göra på temat forntiden.

Observera att allt förbrukningsmaterial så som färgpulver, skiffer, fnöske med mera är inköp som skolan själv får stå för själva. I materialet i lådan ingår inget förbrukningsmaterial.

För den som vill går det att utifrån materialet genomföra hela temadagar eller välj ut enskilda moment att arbeta med.

Det är upp till dig som lärare att avgöra hur du använder informationen och materialet samt vad du anser lämpligt att göra i undervisningssyfte med just dina elever i klassrummet, på internet eller utomhus.

De kan vara värt att notera att forntiden inte sett likadan ut inom det som idag är Sverige. Därför kan fakta som skickats med i väskan skilja sig väsentligt från fakta om forntiden i läroböcker eller annat material där man inte tagit dessa skillnader i beaktande. En annan faktor är att information också går förlorad när man förenklar fakta eller drar generella slutsatser.

Det finns också tips om var det går att söka mer information på internet. Det finns många sidor på nätet med information, både bra sidor och sämre sidor. Det är alltid bra att vara uppmärksam och källkritisk genom att fundera över vem som skapat sidan och vilket syfte.

De kan också vara bara att känna till att alla fornlämningar är skyddad av lagen. Mer information om vad som är ett brott se *Kulturminneslagen 2 kap. 21 § lagen (1988:950)*.

Vi hoppas att lådan är inspirerande och väcker nyfikenhet både hos dig och dina elever!

Med vänliga hälsningar

Skellefteå museum

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Introduktion till forntiden

Forntiden handlar om tiden innan människor börjar lämna skritliga spår efter sig. Här hos oss i Övre Norrland kan man säga att forntiden rör tiden efter den senaste istiden, för cirka 9 000 f.Kr. och fram till och med 1300-talet e.Kr.

Arkeologerna letar efter spår så som föremål, rester efter föremålstillverkning, matlagning, boplatser och gravar med mera. De allra flesta arkeologiska fynd kommer från vanliga människor i sina vardagliga situationer.

Arkeologi som vetenskap är idag tvärvetenskaplig där man tar hjälp av naturvetenskap, humaniora, och samhällsvetenskap för att försöka förstå de spår människor lämnat efter sig.

I vårt område finns mycket av det forntida landskapet kvar, trots att människorna påverkat det genom aktiviteter som att anlägga vattenkraften och gruvor med mera Spåren efter människor kan se väldigt olika ut. Förändringar sker vid olika tidpunkter och en del bara i vissa områden. Alla samhällen följer inte samma utveckling eller påverkas inte alltid av samma saker eller har samma förutsättningar när det gäller naturresurser och klimat.

Inom det vi idag kallar Sverige finns stor variation både geografiskt och över tid.

Tydliga förändringar sker kring 4200 f.Kr. då man börjar se skillnad mellan sättet att leva i norr och söder. Det är vid den här tidpunkten då jordbruket börjar introduceras i södra Sverige.

Vid samma tid visar spåren i Norrland att här sker en egen utveckling av det fångst och jaktsamhälle som redan finns på plats. Det vill säga nya former och tekniker skapas som passar de material som finns på plats. Här finns också en egen symbolvärld som framför allt syns i form av hällbilder.

Det är också viktigt att tänkta på att begrepp så som folk, land och nation som vi använder idag inte kan användas på forntiden. Dagens nationella gränser och många etniska tillhörigheteter är relativit nya.

Människor har kommit och gått genom tiderna och endast spår finns kvar efter dem. Spåren berättar inte för oss hur människorna, som en gång levde här såg ut, inte exakt var de kom ifrån, inte vilket språk det talade, eller vad de kände och tänkte. Spåren säger inte heller något om hur de upplevde sin identitet och tillhörighet.

En sak är dock klart; att det forntida kulturavret och synen på forntiden har betydelse för oss idag när vi skapar oss våra identiteter, och känslor av tillhörighet eller utanförskap.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Tips

Testa hur länge olika material bevaras:
Välj ut ett antal föremål och skräp i olika material som exempelvis en spik, ett gem, en träpinne, ett äppelskrutt och så vidare.

Låt eleverna titta noga på dem och beskriv hur de ser ut. Skriv ner, rita av och/eller fota av dem. Låt dem även diskutera och skriva ner vad de tror kommer att hända med föremålen om de ligger nergrävda. Spara all dokumentation ni gjort om sakerna och elevernas funderingar.

Gräv ner föremålen i marken och markera platsen så att ni kommer ihåg var den är. Komihåg att få markägarens tillstånd om det sker utanför skolans område.

Låt eleverna vid ett senare tillfälle gräva upp sakerna och titta noga på dem, beskriv, rita av och fota dem.

Vad har hänt med föremålen? Finns allt kvar?
Har det som eleverna trodde skulle hända med dem hänt?

Prova på en undersökning: Utforska spår i närmiljön:
Gå ut och låt eleverna göra en egen undersökning.

Vilka spår har människor lämnat efter sig?
Vad kan man hitta idag?

Det kan vara allt från en knapp till ett tuggummi eller något annat som blivit kvar. Det kan också vara sådant som klotter.

Skicka med eleverna papper och penna, låt dem beskriva vad de hittar och var de hittat det. Skriv och rita.

Vad har du hittat?
Vem tror du har lämnat det?
Varför tror du personen lämnat just detta?
Varför just på den platsen?
Var det avsiktligt lämnat för att någon annan skulle hitta det/se det?

Tillbaka i klassrummet kan du låta eleverna prova att beskriva föremålen/spåren de hittat utan att säga vad det är. Klarar de andra av att gissa rätt?

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Framtiden?

Låt eleverna fundera på vad arkeologerna i framtiden kommer att hitta efter just dem?
Vad tror de kommer att bli kvar efter dem?
Vad kommer att bli kvar från samhället vi lever i idag?
Fundera, diskutera, skriv eller rita.

Tid och tidslinjer:

Tidslinje över elevens eget liv.
Låt eleverna göra egna tidslinjer över sitt eget liv och vad de minns.
Födds, får ett syskon, lär sig cykla, flyttar, lär sig läsa med mera.

Tidslinjer över forntiden:
Gör en gemensam tidslinje med klassen, rita av föremål och fornlämningar och placera ut på tidslinjen.

Kan man tänka på tid på ett annat sätt än en linje?
Det är inte säkert att människorna under forntiden tänkte på tid så som vi gör idag
Prova gör en årscykel med eleverna, lägg in sådant som återkommer i deras liv under ett år.

Vad kan man ha lekt på forntiden?

Låt eleverna funder på vad man kan ha lekt och gjort som barn?
Vad i deras vardag är detsamma som under forntiden?
Vad tror de skiljer sig från att vara barn nu och på forntiden?

Ljud och musik:

Ljud Gå utomhus och lyssna, vad hör ni för ljud?
Vilka ljud är moderna ljud och vilka ljud kan forntidsmänniskorna ha hört?
Kan det till och med vara så att vi inte kan höra det forntidsmänniskorna hörde för alla moderna ljud?

Musik Prova musikinstrumenten i lådan genom att skapa egen musik.
Prova att använda en sång ni redan kan tillsammans med instrumenten men också genom att använda röster, händer eller att vissla.

Ta en titt i häftet *Den gröna musiken*, kanske kan ni prova på att göra egna musikinstrument?
På USB stickan finns olika ljud från ljudredskap och musikinstrument att lyssna på.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Färg:

Fundera på vad man kan ha använt färg till under forntiden?
Hur använder man färg idag?

Ansiktsmålning:

Köp rött järnoxidpulver på färgaffären och ägg på matvarubutiken.

En äggula + 1 tsk järnoxid pulver, blanda försiktigt i en skål och du har ansiktsfärg.

Hämta färska björkkvistar eller låt eleverna hämta egna att göra penslar av.
Ta en färsk börkvist och skala av barken och tugga i ena änden tills den blir mjuk, klar att användas.

En sammarbetsövning är att låta eleverna måla varandra.
Det fanns inga speglar under forntiden så troligen fick man hjälpas åt.

Hällmålning/väggmålning:

Det behövs en mugg/mindre skåla per elev, papper, färgpulver och björkkvistar.

Se till att papperet är strävt, på blankt papper kan färgen få svårt att fästa.
Sätt upp ett stort papper på en vägg eller ge varje elev ett eget papper.

Låt eleverna först fundera på vad forntidsmänniskorna kunde ha målat. Titta gärna på hällmålningar eller hällristning från Norrland först.

Låt eleverna först göra en pensel (se ovan) och sen spotta i mugg.
När de spotta klart får de ca ¼ tsk färgpulver som de blandar med sin pensel.

Klart att börja måla.

Människorna på forntiden kunde få fram andra färgar, se grottmålningar i Europa.
Gula, röda och bruna pigment är förhållandevis lätta att få fram från jord.
Svart får man fram av kol och vitt av brända ben.

Se häftet *Färgen* för mer information.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Mat:

Kokgrop: Prova att laga mat i kokgrop ute, antingen med fisk eller kött.

Du behöver ved, stenar, blötlagt näver/tidning, spade, tändstickor, ordentliga arbetshandskar och en plats att elda på och gräva en grop.

Det kan också vara bra att tänka på att stenar och matpaket är brännande heta även när man tar upp dem ur gropen.

Tänk på att du måste ha markägarens tillstånd för att ta näver, och tänk på att trädet dör om du tar näver från det. Ett tips är att ta en blötlagds dagstidning istället till matpaketen.

Läs mer om hur man gör i häftet *Kokgropen*.

Växter: Gå ut och titta på vad ni kan hitta för ätliga växter, prova bara sådant du vet går att äta. Gör te på exempelvis granbarr över öppen eld.

Elden:

Prova **eldborren** genom att följa instruktionerna i häftet om *Elden*.

Prova slå gnistor med **eldstål** och flinta som är avsedd för det som finns medskickat i väskan. Plocka olika slags stenar utomhus och testa om de funkar att får fram gnistor med för att testa stenarnas olika egenskaper.

Diskutera eldens betydelse i form av värme, ljus och matlagning.

Observera att fnöskebitarna som finns i väskan endast är till för att titta och känna på och inte är ett förbrukningsmaterial. Om du vill använda fnöske för du själv köpa in det. Ett budgettips är att använda en bit bomulls- eller linnetyg istället.

Slipa skiffer:

Köp in en bit skiffer i form av trädgårdsplatta och sandpapper av olika grovlekar.
Om du har tillgång till stensåg kan du såga skiffer i mindre bitar.
Låt eleverna prova slipa skiffer för att få känna på hur det kan vara att arbeta med materialet.
Gör detta utomhus då de bildas ett fint stendamm.

Observerar att skifferbiten som finns med i väskan endast är till för att titta och känna på.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Slunga band:

Olika typer av flätteknik användes troligen för att skapa snören, band och rep av växtfibrer eller skinnremsor.

Här kommer tips på hur man kan slunga band som i sig är en flätteknik.

Du behöver garn, gärna lite tjockare ullgarn i olika färger, sax, mått/måttband, tyngder/klossar, och ett längre rep.

Tyngder behövs, antigen genomborrade klossar eller kapade pinnar, 4 stycken per band som ska slungas.

Det bästa är att vara ute och att spänna upp repet mellan exempelvis två träd. Höjden på repet bör vara cirka 1,5 meter över marken, Se till att det blir en bra arbetshöjd för eleverna, man kan behöva justera repets höjd när ni väl kommer igång och slungar.

1) Välj 4 garner och klipp 1,5 meter av varje.
2) Vik dem dubbelt så du får 4 dubbla trådar.
3) Knyt ihop alla ändar i en knut långt ut.
4) Ta 4 tyngderna. Knyt fast en tyngd per garn vid motsatta ände till den tidigare knuten.
5) Häng alltihop över repet så att 2 garn med tyngder hamnar på var sin sida om repet, se till att knuten stannar mitt ovan på repet.
6) 2 personer ställer sig mittemot varandra med repet mellan sig, fattar en tyngd i var hand.
7) Börja i lugnt tempo skicka tyngderna diagonalt över till varandra, höger till höger, vänster till vänster, höger till höger osv. Fortsätt tills det inte går längre.
8) Klipp försiktigt loss allt vid repet, och knyt en ny knut så de inte går upp.
9) Klipp loss tyngderna och knyt en knut så det inte går upp.
10) Bandet räcker till armband för en 8-10 åring eller att ha i tillexempel en nyckelring.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Kläder:

Kläderna i lådan är endast ett förslag på hur forntidens människor skulle kunna ha gjort. Vi har inga rester efter kläder från forntiden i Övre Norrland men har ända valt att skicka med dessa i väskan för att få en uppfattning om hur man skulle kunnat ha gjort.

Den kunskap vi har om hur man kunde göra kläder kommer från arkeologiska fynd från andra platser exempelvis "ismannen". Det finns bilder och foton i boken *Mannen i isen*, här kan ni titta närmare på hur hans kläder såg ut. Detta ger ändå inte ett fullständigt svar på hur kläderna såg ut här under forntiden.

Ett annat tips är att titta på hur människor som bott och bor runt om polcirkeln använt och använder skinn och päls för att göra kläder.

Det går bra att prova tunikan men mössan och skorna är bara till för att titta och känna på.

Runor:

Prova skriva med runor och tyd varandras meddelande.

Digital information på internet:

Använd internet för att leta föremål, fornlämningar med mera.

Se tips på hemsidor i innehållsförteckningen.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Källor

Arkeologiskt forskningsprojekt, Harrsjön, Bureå socken, Västerbotten, 1991-1995.

Bergman, Ingela: Kulturarv, landskap, och identitetsprocesser i norra Fennoskandien 500 - 1500 e.Kr. Sluttrapport från ett forskningsprogram, 2018.

Baudou, Evert, Norrlands forntid -ett historiskt perspektiv 1995.

Broadbent, Noel, Ironage and medival seal hunting site 1987.

Broadbent, Noel, The excavation of Lundfors, 1975.

Forntida teknik, 1988:2.

Gräslund, Bo, Arkeologisk datering, 1996.

Hjärne, Erland, Bronsfyndet från Storkåge; Ett vittnesbörd om handelsförbindelser mellan Västerbotten och Östersjöprovinserna under äldre järnålder, 1927.

Karlsson, Anders, Sundström, Susanne, Spår från 10000 år, 2002.

Larsson, B, Thomas, Metallföremål från bronsålder i Norrland, 2017.

Larsson, B, Thomas, Broström, Sven-Gunnar. Hällmålningarna på Finnforsberget, Skellefteå sn, Raä 118 och 123, Västerbottens län, 2013.

Lindström, Jonathan, Hjort, Sofi, Forntiden runt hörnet, 2008.

Lund, Cajsa, Den gröna musiken, 1998.

Lund, Cajsa, Fornnordiska klanger, 1984.

Lundberg, Åsa, Vinterbyar: ett bandsamhälles territorier i Norrlands inland, 4500-2500 f.Kr. 1997.

Moikander, Anne, Den äldre järnålderns eldslagningstenar: överblick och tolkning, Fornvännen, 2014.

Olaus, Magnus, Historia om de nordiska folken, 1555.

Olofsson, Anders, Rapport över arkeologisk delundersökning av hällmålningslokal och kvartsitbrott Finnforsberget, 2012.

Olofsson, Anders, Pioneer settelment in mesolithic of Northern Sweden, 2003.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Qvarnström, Elin, Samiskt växtutnyttjande från 1600-talet fram till ca 1950, 2006.

Sering, Inga, Över Norrlands järnålder, 1960.

Skellefteåbygdens historia del 3; den förhistoriska utvecklingen under 7000 år, 1982.

Spindler, Konrad, Mannen i isen, 1996.

Svensson, Ulf, Storkågefyndet och emaljerad hästskofiblulor i norra och östra Europa , 2012.

Sundqvist, Lennart, Nordarkeologi 1962-1972, 1975.

Västerbotten 2007:2
Västerbotten 2001:4
Västerbotten 1993:3
Västerbotten 1975:2

Vuollerim 6000 år, Elden, 1991
Vuollerim 6000 år, Färgen, 1991
Vuollerim 6000 år, Kniven, 1991
Vuollerim 6000 år, Kokgropen, 1991

Digitala källor:

http://historiska.se/upptack-historien-start/sok-i-samlingarna/
http://linnaeus.nrm.se/flora/
https://samlingar.skellefteamuseum.se/
https://samlingar.vbm.se/
https://sv-se.facebook.com/sparfran10000ar/
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html
https://www.raa.se/2019/03/ny-version-av-fornsok-tillganglig/
https://www.naturskyddsforeningen.se/vilda-vaxter
https://www.msb.se/sv/Forebyggande/Naturolyckor/Skred-ras-och-erosion/Varfor-intraffar-skred-och-ras/Landhojning/
https://www.sgu.se/om-geologi/jord/fran-istid-till-nutid/inlandsisen/
https://skellefteamuseum.se/finnfors/
https://www.raa.se/kulturarv/runor-och-runstenar

Skellefteå museums ljudarkiv, SML 300

Mat:

Fångstgropar
Ätbara växter och bär

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Ätbara växter och bär

Människan är allätare med en kropp som är gjord för att äta mat som kommer från både djur och växer. Växter och bär lämnar sällan spår efter sig på boplatser eller vid matlagning i Övre Norrland. Därför är det svårt att veta vad de faktiskt åt. Här beskrivs några exempel på vad de skulle kunna ha ätit.

Bär: De flesta bär innehåller mineraler och lingon, hjortron och rönnbär har hög halter av c-vitamin. Bär kan ätas färska, eller torkas för att ätas senare. De ätbara bär som fanns tillgänglig för människorna även på stenåldern här var hallon, blåbär, lingon, hjortron, kråkbär, odon och rönnbär.

Björk: Björkens sav, blad, innerbark och knoppar går att äta. Framförallt bladen är rik på c-vitamin.

Hassel: Under perioder av varmare klimat växte hassel i längs norra Västerbottens kustland och det innebar att de som levde här då hade möjlighet att få tag på hasselnöter.

Harsyra: Bladen smaker syrligt och ska inte ätas i stora mängder på grund av att de innehåller oxalsyra. Harsyra går bra att ha till sallad.

Kirskål: Bladen kan ätas som de är eller användas i matlagningen så som vi använder spenat idag.

Kvanne: Hela växten går att äta som den är. Den kan också kokas, rosta eller torkas för att ätas senare. Växten innehåller hög halt av c vitamin och innehåller även kuraminer som kan påverka blodgenomströmming i muskler. Det är känt att samerna har ätit kvanne under lång tid.

Maskros: Dess späda blad och blommar kan användas som sallad.

Nässlor: Innehåller mycket mineraler och vitaminer. Det går att koka soppa eller torka nässlor för att äta senare. Tänk på att de bränns när de är färska!

Tallinnerbark: Innerbarken kan torkas och lagras och malas till mjöl. Mindre bitar går att göra gröt av eller ha i grytor. Innerbarken innehåller c vitamin, järn samt fibrer och kolhydrater. Det är känt att samerna ätit tallbark under lång tid.

Älgört: Blommorna kan man ha som smaksättare i bordsvatten eller koka te av.

Ängssyra: Den kan ätas som den är eller kokas till gröt eller i annan matlagning. Växten är c-vitaminrik

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Andra användning områden för växter

Växter som medicin:
Människorna har genom tiderna använt växter som medicin. Det kan både ha att göra med kunskap om växternas effekter eller föreställningar om olika växter egenskaper.

Från historisk tid vet man att människor använt kåda från tall när man fått ett sår. Det visar sig när man undersökt kådan i modern tid att den har en bakteriedödande effekt. Man har även använt näver som plåster.

Tråd och snöre:
Vissa växtfibrer går bra att tillverka tråd, snören och rep av. En sådan växt är exempelvis brännässla som går att använda på detta vis. Även här finns exempel från historiskt tid att växten brukats på det viset.

Att tänka på!

Att bara prova ny ätbara växter och bär i lagom mängd, innan du vet hur din mage påverkas. Var säker på att du inte är allergisk innan du provar.

Ofta smakar späda skott bäst, plocka och provsmaka på våren och försommaren.

Kom ihåg att allemansrätten inte gäller för alla växter och träd. Dessutom är vissa växter helt fridlysta och får inte plockas alls.

En del växter går även att få tag på i butik som exempelvis torkade nässlor, maskros, och de vanligaste bären går även att köpa syltade, torkade eller frysta.

OBS! Det finns giftiga växter i våra trädgårdar och natur, prova bara sådant du helt säker på att du vet vad det är och för det tillsammans med en vuxen.

Den virtuella floran finns på: http://linnaeus.nrm.se/flora/
https://www.naturskyddsforeningen.se/vilda-vaxter

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Fångstgropar

Fångstgropar är gropar grävda för att fånga större djur så som älg och ren. Eftersom arkeologerna nästan enbart hittat spår i form av brända älgben på undersökta boplatserna tror arkeologerna att det är mest älg som fångats i dessa under forntiden. Flest gropar har hittats i inlandet och färre ut mot kusten, men det finns undantag exempelvis fångstgropar i Medle och Myckle.

Fångsgroppar hittas som enskilda gropar eller i hela system med flera stycken gropar efter varandra. Fem eller fler gropar kallas för system. Jägaren kan vänta på att älgen själv går i gropen eller vara mer aktiv genom att driva djuret mot groparna.

De ligger ofta längs höjder, sjöar, mossar eller vattendrag. På samma ställen som älgarna vandrar. Älgar rör sig mellan olika platser och kommer tillbaka till samma platser år efter år. På vintern håller sig älgarna mer stilla i grupp inom ett mer begränsat området, fångstgroparna grävdes på sådana platser.

De flesta fångsgropar är runda och kantade med en låg jordvall. De är vanligen mellan 2,5 – 5 meter i diameter och 0,5 -2 meter djupa med konisk eller rektangulär botten. Vid utgrävningar av fångstgropar ser man ibland avtryck i botten, spår efter att det funnits någon slags konstruktion. Troligen har det funnits en konstruktion gjort av trä som gör att älgen fastnar med benen och gör de svårt för djuret att ta sig ur gropen.

Från en älg får man mat att äta, hudar till kläder och tältduk, samt senor att göra tråd av. Älgens ben och horn går att användta till exempelvis nålar, metkrokar och pilspetsar.

C -14 dateringar visar att fångsgropar använts långt in i historisk tid och troligen ända fram tills det förbjöds i lag år 1864. Då var älgen nästan helt utrotad men har numera återhämtat sig och det finns gott om älg i våra skogar.

Fångstgrop i Drängsmark.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Hur det skulle kunna ha sett ut när en älg fastnar i en fångstgrop.

Bronsföremål:

Bronsyxor
Storkågefyndet

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Bronsyxor

I vårt område har det gjorts fynd av bronsyxor och gjutformar i täljsten. I gjutformen kan man se att det är en yxa den är avsedd att skapa.

Både yxorna och gjutformarna är av en speciell sort som fått namnet Ananino efter den plats de ursprungligen kommer ifrån. Platsen Ananino ligger långt österut vid Floden Kama i Ryssland. Där har samma typ av yxor hittats i gravfält från tiden 600 -200 f.Kr. Skillnaden är att gjutformarna och yxorna som hittats här inte ligger på eller intill gravar.

När forntidens människor lärde sig använda brons och att gjuta bronsföremål får de alltså kunskapen österifrån.

Det är cirka 200 mil fågelvägen mellan Övre Norrland och området vid Kamafloden. Hur kunde man ha så långväga kontakter? Genom att resa vintertid är det lättare att färdas över frusna myrar och sjöar på skidor.

Brons består av koppar och tenn, ungefär 90 % koppar och 10 % tenn är den bästa blandingen. Även när man lärt sig att gjuta i brons måste människorna här få tag på råvarorna koppar och tenn för att kunna gjuta yxor.

I samma område som dessa yxor och gjutformar hittats har arkeologerna också hittat asbestkeramik. Den typen av keramik kopplas ihop med metallhantering. Det är svårt att använda dessa kärl till matlagning eller till att förvara mat och dryck i då de vassa asbestfibrerna lossanar och skulle göra det omöjligt att äta eller dricka utan att skada sig.

Anledning till att det hittas färre metallföremål än de i sten kan vara att det går att smälta om metall och gjuta om eller skapa nya föremål av metallen.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Yxa i brons, Kusmark.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

En halv gjutform i täljsten, Norsjö.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Storkågefyndet

Storkågefyndet består av en rad spännen, halsringar, armband och fingerringar tillverkade i brons.

Föremålen hittades i Kåge när marken skulle jämnas ut för att kunna bygga en ladugård på1800-talets slut. Förmålen dök upp i ett spadtag och efteråt har de varit svårt att få fram exakt hur det såg på platsen de hittades. Kom föremålen fram när det grävdes en bit ner i marken eller direkt i en jordhög som grävdes bort?

Föremålen lämnades efter ett tag in till Västerbottens norra fornminnesförening och de föremål som föreningen samlade in är de som sedan blev grunden för Skellefteå museums samlingar. Därför finns föremålen också kvar i dag.

När arkeologerna från Riksantikvarieämbetet i Stockholm kom för att titta på platsen hade det gått nästa 30 år från att föremålen hittades. Det var omöjligt att genomföra en arkeologisk undersökning på plats då där sen länge stod ladugården. Jordhögen som en gång funnits där skulle kanske kunna ha varit en grav men det gick inte längre att få svar på.

När förmålen undersökts ordentligt har arkeologerna kommit fram till att de har sitt ursprung i nordöstra Estland där de är tillverkade. Där kopplas de samman med eliten i samhället, vilket betyder att de från början inte tillverkades för vanligt folk.

Föremålen är tillverkade under 300-talet e.Kr. Föremålen har slitspår och därför vet arkeologerna att de är använda innan de hamnade i marken. De har troligen hamnat i marken i Kåge kring 400 e.Kr.

Vem som haft spännen, halsringarna och armbanden får vi aldrig veta. Kanske har de en koppling till utbytet av skinn/päls och sältran som pågick i Europa under den här tiden.
De verkar ha grävts ner avsiktligt men varför eller hur de hamnade i just Kåge går inte svara på.

Det största spännet använder Skellefteå museum som förlaga till sin logotyp, se högst upp på pappret. Företag och skolan i Kåge använder också föremålen som förlaga till sina logotyper.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Storkågefyndet:

1 större hästskoformad emaljfibula.(1.a) Dräktspänne med röd och blå emaljinlägg på de tre runda plattorna. Nålen saknas. 10,95 centimeter bred och 10,20 centimeter hög. Vikt 237,00 gram.

1 litet hästskoformad emaljfibula. (1.b). Dräktspänne med röd, grön, gul och blå emalj inlägg på plattorna. Två runda ändplattor och en rektangulär mittenplatta, med nålen kvar. 6,00 centimeter bred och 6,40 centimeter hög. Nålen är 6,90 centimeter lång. Vikt 31,00 gram.

1 ögonfibula. (1.e.) Bågformat dräktspänne. Dekorerad med cirklar, punkter, streck. 11,20 centimeter lång och 5,00 centimeter bred. Vikt 46,00 gram.

1 Kopfschildfibula. (1.d) Bågformat dräktspänne med knoppförsedd fot. Både fot och huvud dekorerad med blad annat räfflor. 10,90 centimeter lång och 4,70 centimeter bred. Vikt 64,00 gram.

1 större halsring. (1.g) Halsring med svampformade ändknopp. Har haft yttreliga en ändknopp eller en ögla i andra änden för att kunna häkta ihop ringen. Dekorerad med spiralmönster, tvärgående linjer och punkter. 35,50 centimeter lång. Vikt 185,00 gram.

1 mindre halsring. (1.h) Halsring med svampformade ändknopp, har haft yttreliga en ändknopp eller en ögla i andra änden för att kunna häkta ihop ringen. Dekorerad med räfflor och streck. 20,10 centimeter lång. Vikt 19,00 gram.

1 ormhuvudring armband.(1.c) Armbandet var helt från början men gick i två delar vid försöka att räta ut den på 1940-tal. Från börjar virat 1,5 varv. Troligen cirka 40 centimeter lång från början och 0,30 - 1,95 centimeter bred. Har troligen haft en diameter på 9-10 centimeter i. Vikt cirka 40,00 gram.

1 armband (1.f) Armbandet är slutet med oval form. 6,70 centimeter lång och 6,40 centimeter bred. Vikt 29,00 gram

1 armband (1.i) Ett öppet armband. 5,90 centimeter lång och 5,50 centimeter bred.

7 armband (1.k, 1.l) fragment, och delvis sönderbrunta.

2 spirallagda fingerringar (1.o) endast fragmentariska.

Angivet inom ( ) parantes, se föremålen så som de såg 1917 på Urban Hjärnens avritning.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Det större hästskoformade spännet. (1.a).

SKELLEFTEÅ
MUSEUM

Det mindre hästskoformade spännet. (1.b).

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Öppet armband. (1,i).

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Ögonfibula, bågformat dräktspänne. (1.e.)

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Kopfschildfibula. Bågformat dräktspänne. (1.d).

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Den större halsringen. (1.g).

Hällmålningar:

Den röda färgen

Hällmålningarna på Finnforsberget

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Den röda färgen.

Den röda färgen, eller rödockra som arkelogerna också brukar kalla den, förekommer på boplatser och användes till att skapa hällmålningar.

Den röda färgen är ett naturligt mineral, järnoxid som finns i marken. När man hittar jord som innehåller mycket järnoxid kan antigen använda den som den är för att göra färg eller rosta den i elden. När man rostar den så uppstår en intensivare mörkare röd färg och man blir av med eventuella växtdelar och insektsdelar. För att kunna måla med den behöver man ett bindemedel, sitt eget spott, djurfett eller äggula fungerar utmärkt.

Färgen kan ha använts till att färga föremål av skinn, trä eller ben. Den har också på andra hålla lagts i gravar.

Självklart kan man även ha gjort ansiktsmålningar och kroppsålningar med färgen även om det inte lämnat några spår efter sig.

Vi använder fortfarande järnoxid i smink och till målarfärg, den mest kända är kanske falurödfärg.

Fundera på vilka anledningar man skulle kunna ha för att målats sig?

Idag kan man köpa detta som ett färgpulver i färgaffären.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Hällmålningarna på Finnforsberget

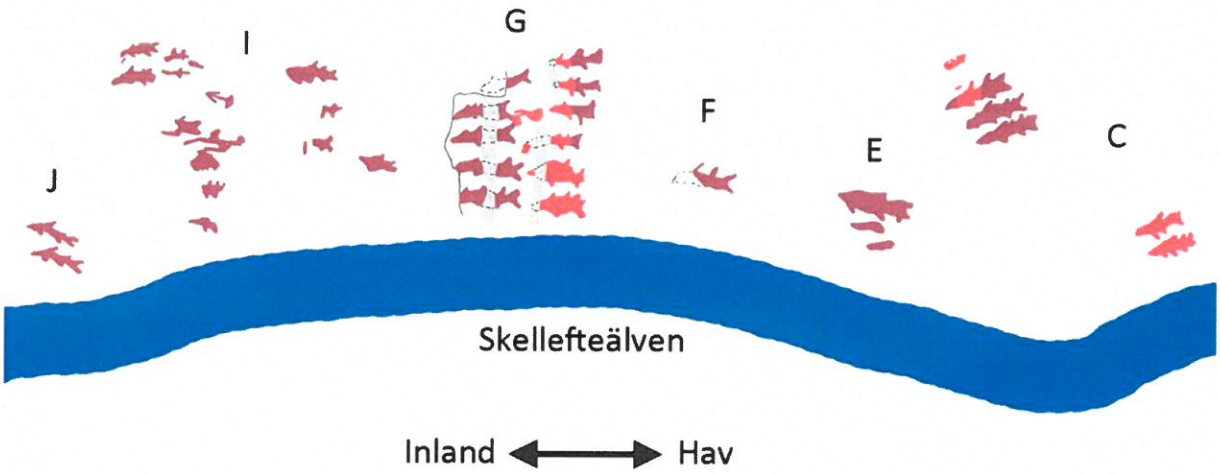
Cirka 2,5 mil väster om Skellefteå uppströms längs Skellefteälven hittades år 2006 ett 30-tal hällmålningar på Finnforsberget. Platsen ligger idag på 236-239 meter över havet. Arkeologerna tror att hällmålningar målades här mot slutet av stenålder.

På Finnforsbergets södra sida finns en klippvägg och det är där målningar finns. Står man med klippväggen i ryggen ser man ut över Skellefteälvens dalgång mot söder.

Vid dokumentation av hällmålningarna visades att det främst är fiskar som är avbildade, samt ett par älgar, och en människa. Men också en del färg fläckar där det inte går att se vad de föreställer.

Det unika med motiven är att så många bilder föreställer fiskar. På andra ställen med hällmålningar är det vanligen älgen som är motiv. När det kommer till hällristningar är även båtar, människor, solkors och fotsulor avbildade med mera.

Eftersom alla fiskar har målats med huvud och kropp åt väster så kan det kanske visa på laxen vandring från havet och upp i älven.

Precis nedanför klippöverhänget där flera målningar är målade finns även ett stenbrott där människor hämtat kvartsit. Här finns avslag och grovt tillhuggna bitar som skulle kunna ha blivit pil- eller spjutspetsar. På platsen har man även hittat knackstenar som använts för att hugga till kvartsiten. Dessa pilspetsar var i bruk cirka 2000 f Kr

I klippväggen finns former som liknar människoansikten. Kanske valde människorna just den här plasten på grund av det?

Det är svårt att veta varför människorna valt att måla dessa bilder. Kanske vill man ha god fiskelycka och försökte kommunicera det till högre väsen?

Se bildspel och utforska platsen: *https://skellefteamuseum.se/finnfors/*

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Hällmålningarna på Finnforsberget, två fiskar. (J).

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Hällmålningarna på Finnforsberget, digitaliserad och bearbetad bild. Två fiskar. (J).

SKELLEFTEÅ
MUSEUM

Hällmålning på Finnforsberget, människa.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Hällmålning på Finnforsberget, digitaliserad och bearbetad bild. En människa.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Ett människoansikten i klippväggen på Finnforsberget.

Boplatser:

Boplatsvallar i inlandet
Harrsjöbacken
Stenåldersboplatserna i Lundfors
Tomtningar

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Boplatsvallar i inlandet

I inlandet fanns boplatser som lämnat spår efter sig i form av boplatsvaller. Boplatsvallarna är spår efter vinterhyddor från tiden 4500 f.Kr. - 2500 f.Kr.

De hittas ofta en bra bit från dåvarande kusten. De ligger med jämna mellanrum till närmsta granne, vanligen 3 – 4 mil emellan. Ofta hittas flera stycken på samma plats, 3-5 stycken.

Människor valde noga ut var de skulle bo, så att de fanns allt de behöver i närheten exempelvis strömmande färskt vatten och möjlighet att få tag på mat.

Exempel på boplatsvallar längs Skellefteälven är två boplatser strax nordväst om Svansele i Norsjö socken. De är inte utgrävda, men på andra håll i Västerbotten är ett flertal liknande platser undersökta av arkeologer och därför vet vi en del om boplatsvallar ändå.

Boplatsvallar består av skärvstensvallar runt ett cirka 0,5 meter nedgrävt golv innanför vallen. I golvet finns ofta en kokgrop. Att gräva ner golvet är ett sätta att skapa mer skydd och att hålla värmen. Kokgropen har två funktioner, att värma sten i den för att laga mat men också får att få värme inomhus. Stenarna i kokgropen avger värme under en längre tid, det blir som en slags golvvärme.

Det finns inga spår av taket och övre väggar, kanske kan de ha använt sig av käppar som ställts längs innerkanten på vallen och satt ihop med snöre i mitten och näver utan på?

Här finns även spår efter maten man åt i form av brända älgben. I närheten hittas ofta fångstropa som det jagats älg i.

Mängden skärvsten visar att människorna har kommit tillbaka vinter efter vinter. Rimligen kom de hit redan på hösten innan marken fryser för att förbereda sig. Gropar och golv måste grävas och städas ur innan marken fryser.

Förutom rester efter redskaps tillverkning i sten hittas även skrapor på de undersökta boplatsvallarna. Främst i kvarts och ibland även kvartsit. Skrapor användes till att bearbeta olika material som exempelvis skin och ben. Arkeologerna har också hittat pilspetsar i skiffer med tånge.

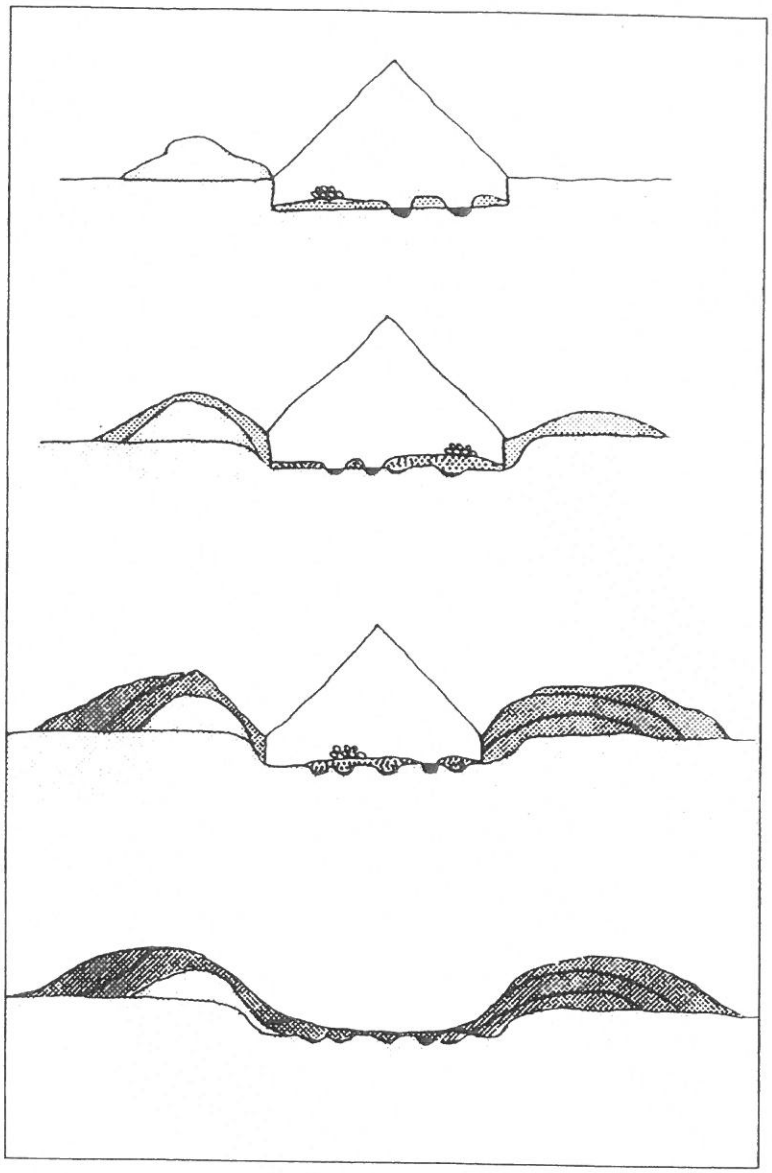
Sommarboplatser ligger högre upp längs vattendragen ofta där de delar på sig, där flera vattenvägar möts. Här hittas härdar och kokgropar. Under sommaren byggde man lättare eller enklare bostäder som inte lämnar spår efter sig.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Boplatsvall, Mörttjärn, Malå. Boplatsvallen är ovanligt stor med ett yttermått på 35x22 meter. Den nedgrävda golvytan är ungefär 1 meter.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Hur en boplatsvall uppstår genom att människorna kommer tillbaka år efter år. Skärvsten och annat skräp slängs ut direkt runt bostaden. När bostaden överges förmultnar väggar och tak och tillslut är bara vallarna och golvet kvar.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Harrsjöbacken

År 1990 hittades spår av en kokgrop i kanten av en gammal grustäckt väster om Bureå vid Harrsjöbacken. Upptäckten ledde till arkeologiska utgrävningar av platsen.

Boplatsen låg en gång i tiden på en udde vid havet intill en havsvik. Området ligger på cirka 27 meter över havet och spåren daterats till cirka 490 f.Kr. – 930 e.Kr.

På platsen hittades brända lerbitar och bitar av keramik. Det mesta av keramiken var kärl där man blandat lera med asbestfibrer. Asbestfibrerna är vassa och kan lossna, därför går de inte att använda i matlagning eller till förvaring av mat och dryck. Kärlen har också upphettas i stark värme vilket gör att arkeologerna tror att kärlen har med metallhantering att göra.

I en del gropar fanns inga spår av matlagning men arkeologerna kunde se att marken visar spår efter att ha blivit ordentligt upphettad. På platsen har också blästerskydd med piphål i bränd lera hittats. Det är möjligt att de människor som hanterat metall på platsen haft läderbälgar och blästerskyddet i lera har skyddat läderbälgarna från att brinna upp när man pumpar in luft för att öka värmen vid järnsmide.

Det betyder att människorna på boplatsen känt till att man kan öka värme i eld genom att tillföra luft/syre och det behövs när man smider järn.

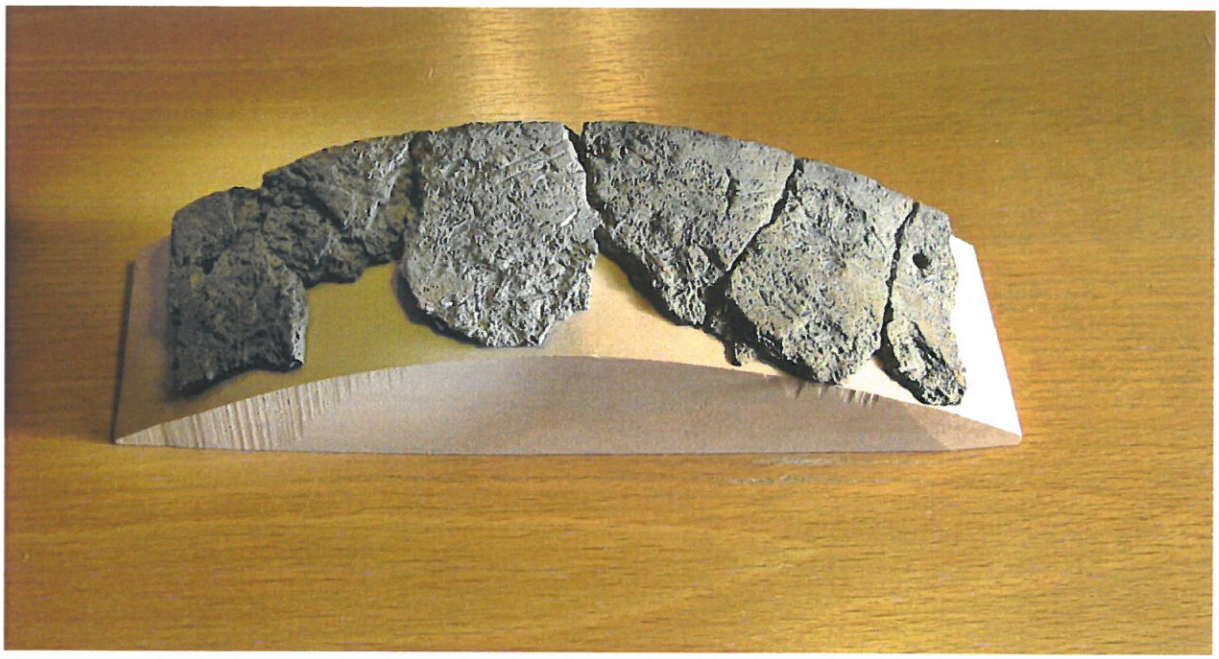
Spåren visar inte att man framställt järn på plats utan det rör sig om smide från ämnesjärn eller att man smider om äldre järnföremål.

Vid utgrävningar hittades spår efter kokgropar med rester av sältran i och spår i form av brända ben av säl och fisk.

Kan detta också vara någon form av mötes eller handelsplats där man bytt till sig järn mot mat, päls, skinn och/eller sältran?

Ett problem är att alla spåren låg intill ett grustag vilket gör att det svårt att veta vad som redan är bortgrävt.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Kanten av ett kärl i asbestkeramik.

Blästerskydd i lera.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

En undersökt kokgrop med stenpackning i kanten av grustag, Harrsjöbacken.

Kokgrop med stenpackning i profil i kanten av grustag, Harrsjöbacken.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Stenåldersboplatserna i Lundfors

Spåren efter sju stycken stenåldersboplatser som då låg vid kusten är hittade i Lundfors ungefär 2 mil söder om Skellefteå. Området ligger på 65 -80 meter över havet och dateras till cirka 5000 -4000 f.Kr. Boplatserna låg då i en skyddad vik ute vid kusten.

Från viken där boplatsenar låg var det också lätt att ta sig inåt land, via sjöar och vattendrag i närheten. Det fanns färskvatten i närheten och i skogen intill växte björk och tall.

Vid utgrävningen hittades små oregelbundna härdar, tillsammans med kokgropar och skärvsten. Dessa är spår efter matlagning. Här hittades även stora mängder brända ben från vikaresäl. Förutom ben från säl hittades också brända ben från älg, bäver, mård, hare, gädda, abborre, braxen, samt rester av musselskal och havstulpaner.

Att de flesta ben kom från vikaresäl betyder att man var här på hösten. Det är då sälarna tar sig in i vikarna och är lätta att fånga med nät. Det hittades också en mängd nätsänken av sten och därför tror arkeologerna att människorna faktiskt jagade sälen med nät här. Man hittar sänken i högar som visar att nät lagts ut från stranden rakt ut i viken.

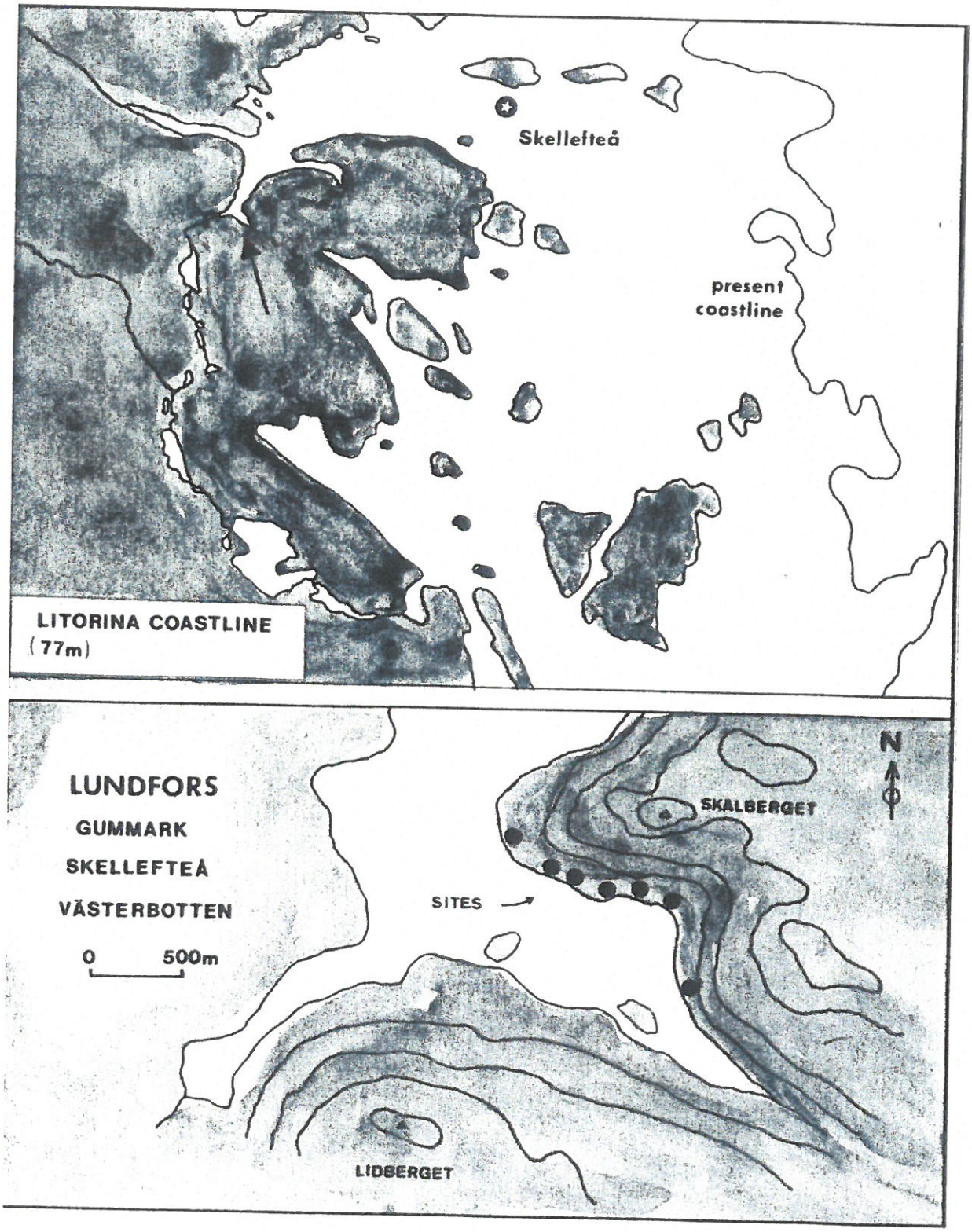
Det kan till och med vara så att människorna bodde här under längre perioder, eller t o m året om, fynd av fisk- och älgben antyder det. Eller att inte alla lämnade boplatserna utan stannade året om, medan andra gavs sig av periodvis.

Arkeologerna hittade inga spår av hus eller byggnader, de måsta ha byggts på sådant vis att de inte lämnat spår efter sig.

På samma plast där man lagat mat hittade man mängde med avslag. Avslag är rester efter att man har tillverkat stenverktyg. Avslagen var främst i kvarts. På boplatsen hittades även föremål av kvarts främst skrapor. I en annan vik i närheten, cirka 7 kilometer från boplatserna hittades platsen där man hämtat kvarts. Arkeologerna har räknat ut att cirka 5-7 ton kvarts har tagit från kvartsbrottet till boplatserna.

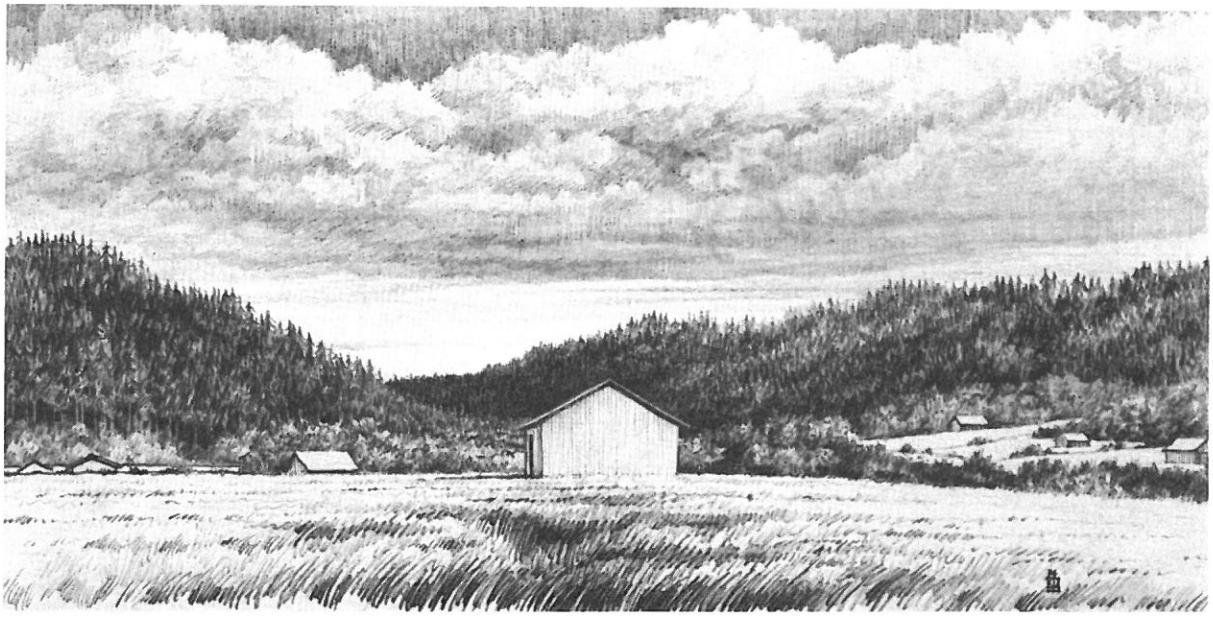
På boplatserna förekommer också föremål av skiffer, enkel och dubbeleggade knivar, pilspetsar, hängen med jack för upp hängning,

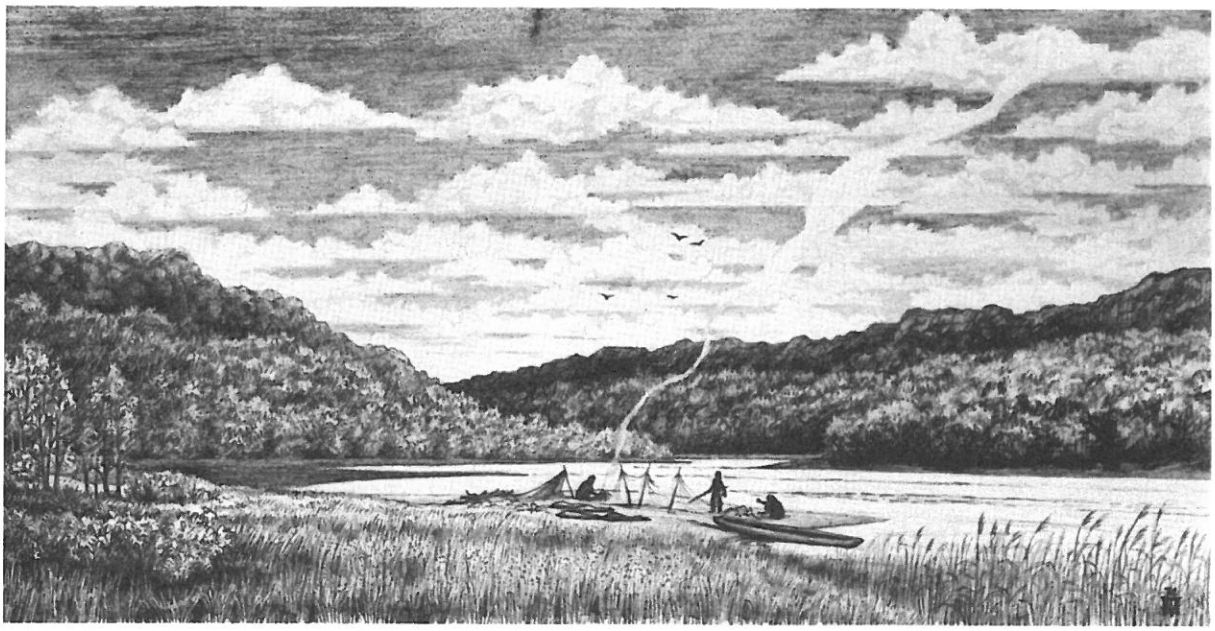
SKELLEFTEÅ MUSEUM

Bilden överst visar dåtida kustlinjen i Skellefteåbygden, då låg vattnet 77 meter över dagens kustlinje. Boplatserna är markerad med en svart pil. Den nedre bilden visar mer detaljerat var boplatserna låg och de är markerade med svarta punkter.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

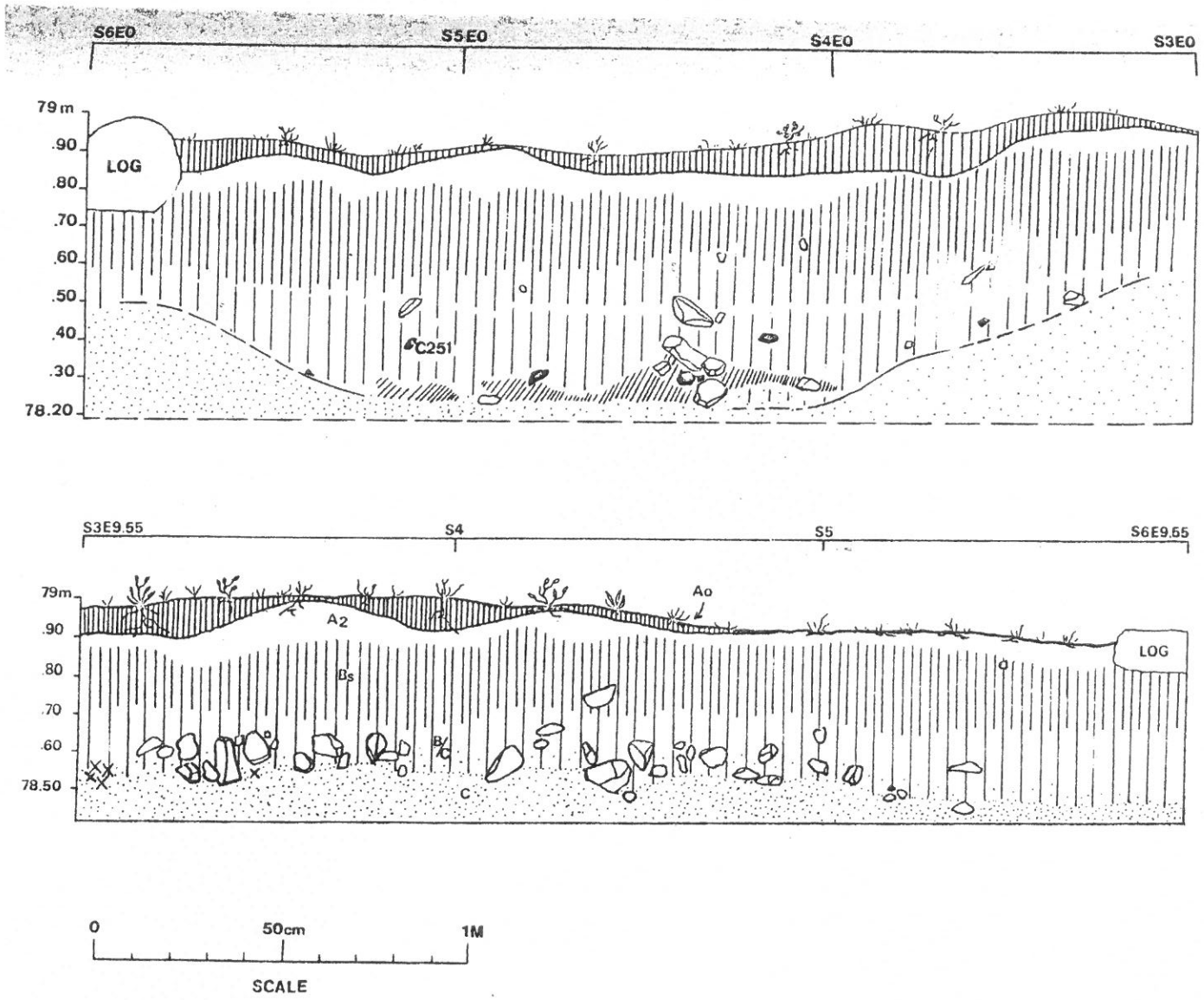
Bilden överst visar så som platsen såg ut innan arkeologerna började utgrävningen. Bilden nederst, så som arkeologerna tror att platsen såg ut när människorna bodde här.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Undersökning i Lundfors, på fotot syns skärvsten som visar att det lagats mat på platsen.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

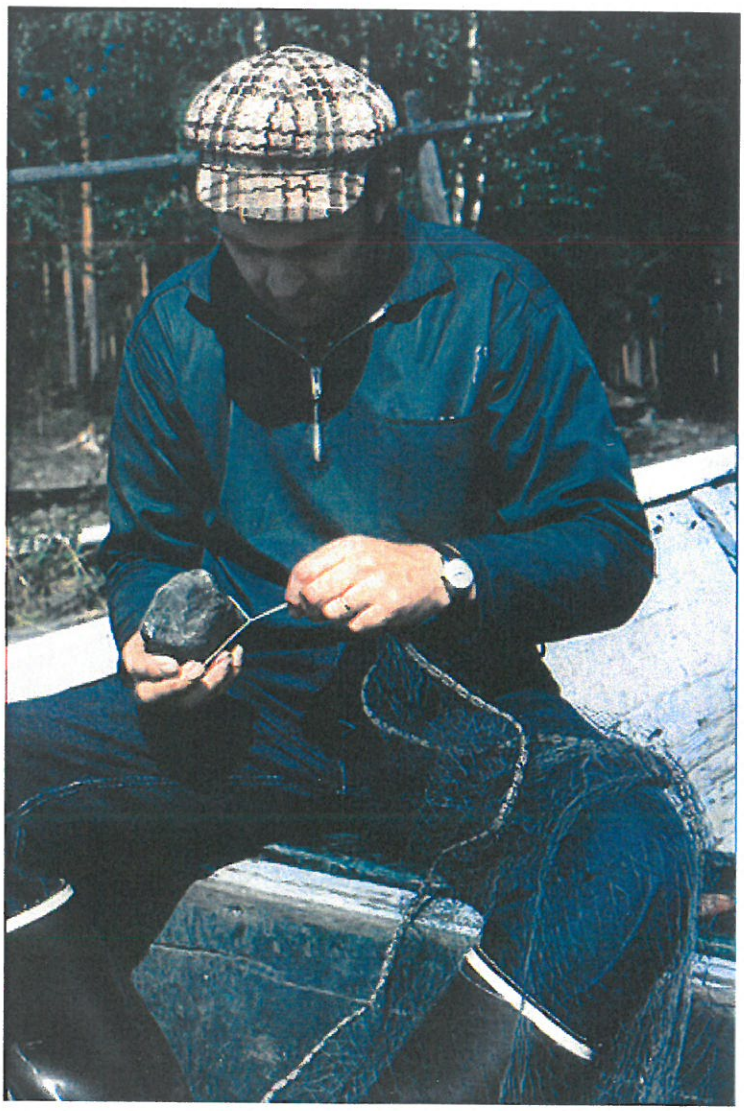
Profilritning, Lundforsboplatsen. Bilden visar en profil från utgrävningen. I profilen längst ner syns koncentrationen av skärvsten tydligt 0,5 meters djup.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Nätsänke av sten, Lundfors.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Modern fiskare visar hur sänksten fästs vid ett nät.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Tomtningar

Tomtningar kallas spåren efter enkla bostäder som legat nära dåtida strandkanten i ytterskärgården. De ligger ofta direkt i klapperstensfält som i sig är spår efter äldre strandkanter.

Det som är kvar idag är låga vallar av klappersten. De kan vara runda, ovala och ibland fyrkantiga. Ibland finns det även spår kvar efter eldstäder i mitten. Det kan ha varit enkla tältkonstruktioner som använts till dessa och de har inte lämnat spår efter sig till idag.

Tomtningarna har troligen bara bebotts tillfälligt under året vid säljakt och fiske. Säljakt sker på vårvintern när stora mängder säl samlas på isen. Bostäderna kan även ha använts under sensommar och höst vid tiden för strömmingsfiske.

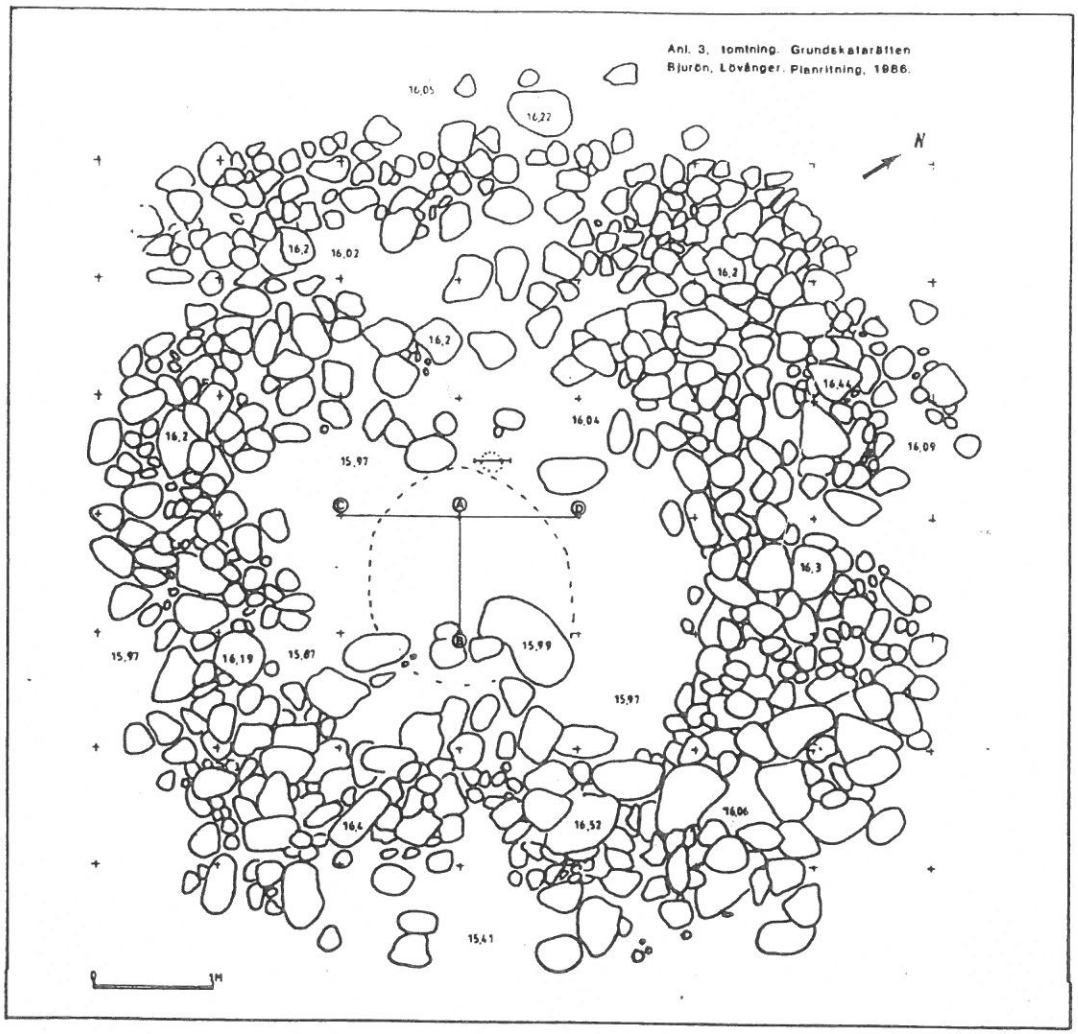
Sälen ger mat, päls och tran. Pälsen är både varm och vattenavstötande och fungerar ungefär som varma kläder och regnkläder tillsammans. Tran är sälens fett och kan användas till att göra skinn vattenavvisande eller tillsammans med veke som ljus.

I vårt område finns ett 50 tal tomtningar ute på vid Bjuröklubb i Lövångar. För att datera dessa spår tittar arkeologerna på höjden över havet. De tillhör tiden från 500 e.Kr och fram till 1500-talet e.Kr.

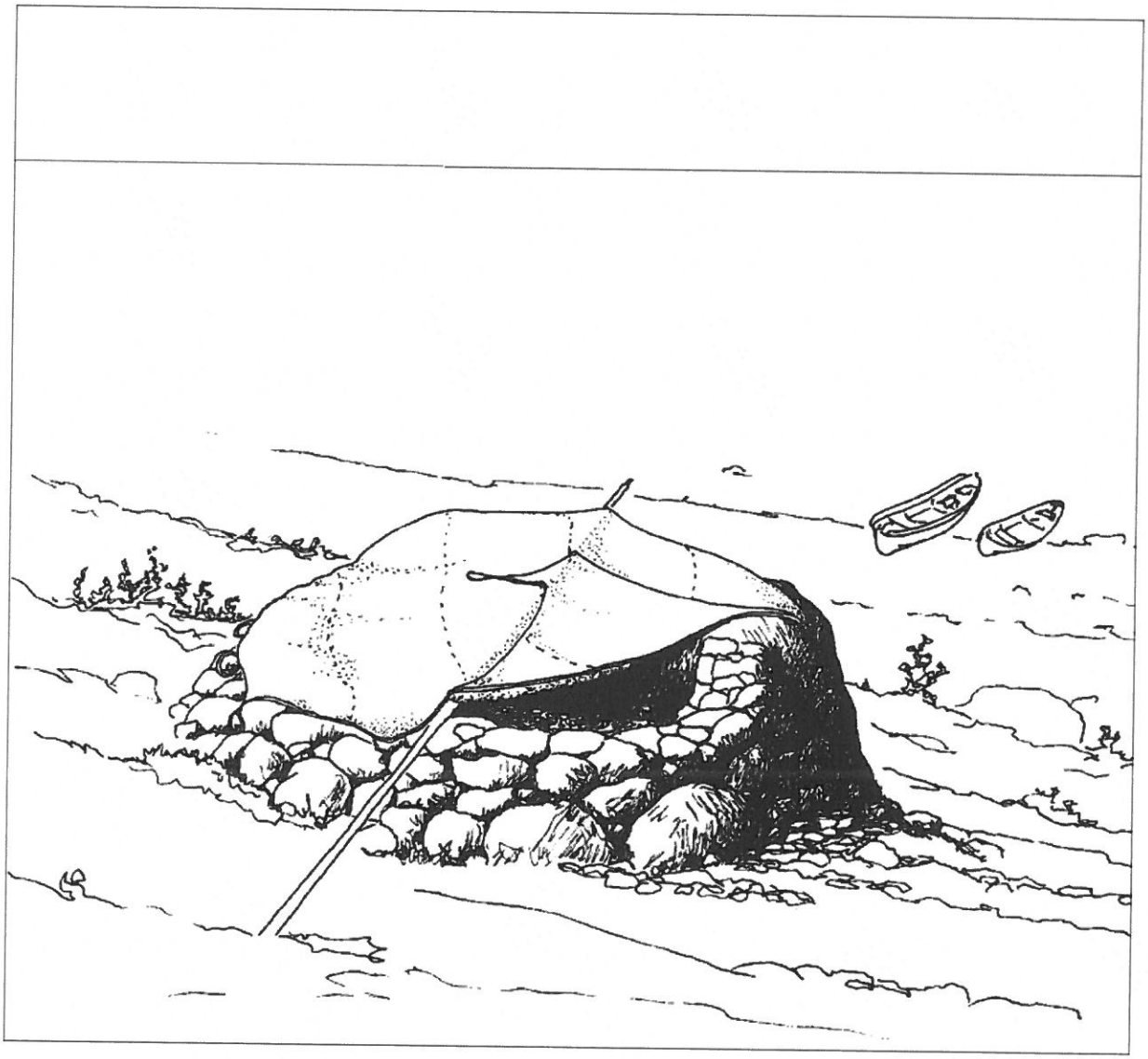
Tomtning, Grundskatan, Bjuröklubb.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Planritning av tomtning med härd i mitten och möjligt stolphål utanför härden. Ingången ligger troligen mot sydöst, nederst i bild.

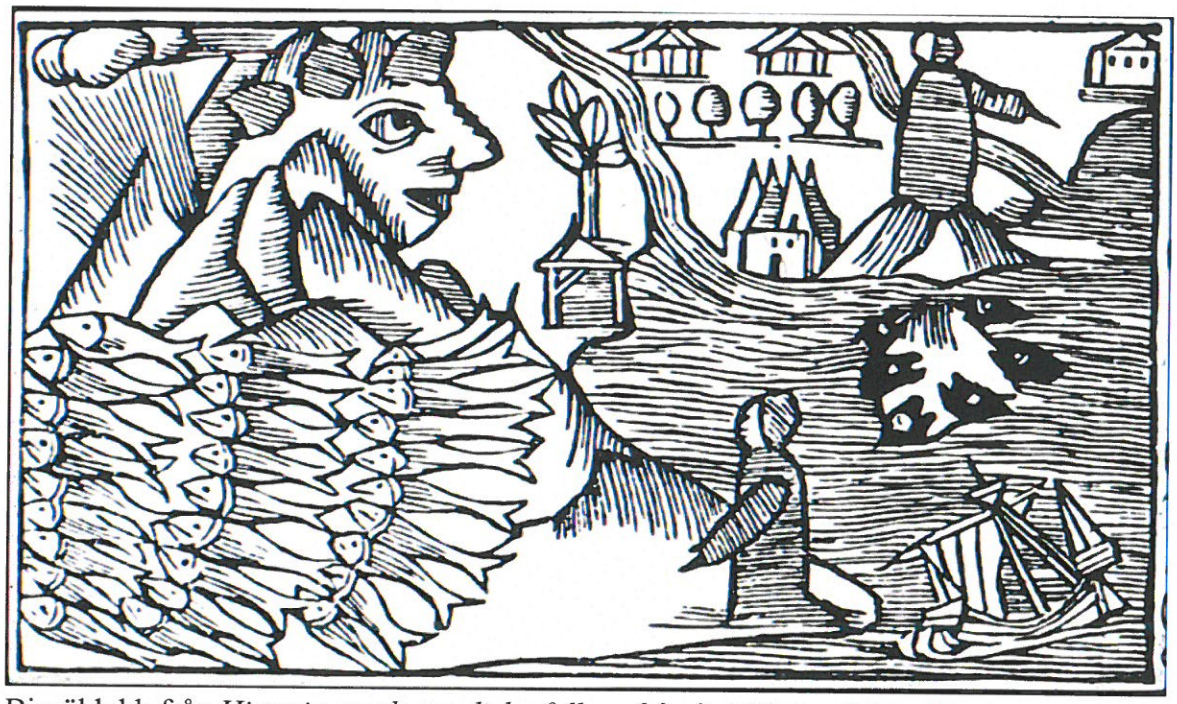
SKELLEFTEÅ MUSEUM

Förslag på hur en tomtning skulle kunna ha sett ut när den användes.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Från historisk tid finns Bjuröklubb, fiske och säljakt beskrivet i text och bild av Olaus Magnus. Hans bok heter *Historia om de nordiska folken* och är från år 1555. Platsen fortsätter att vara en viktig plats för fiske och säljakt även efter att människorna slutade att anlägga enkla bostäder i form av tomtningar,

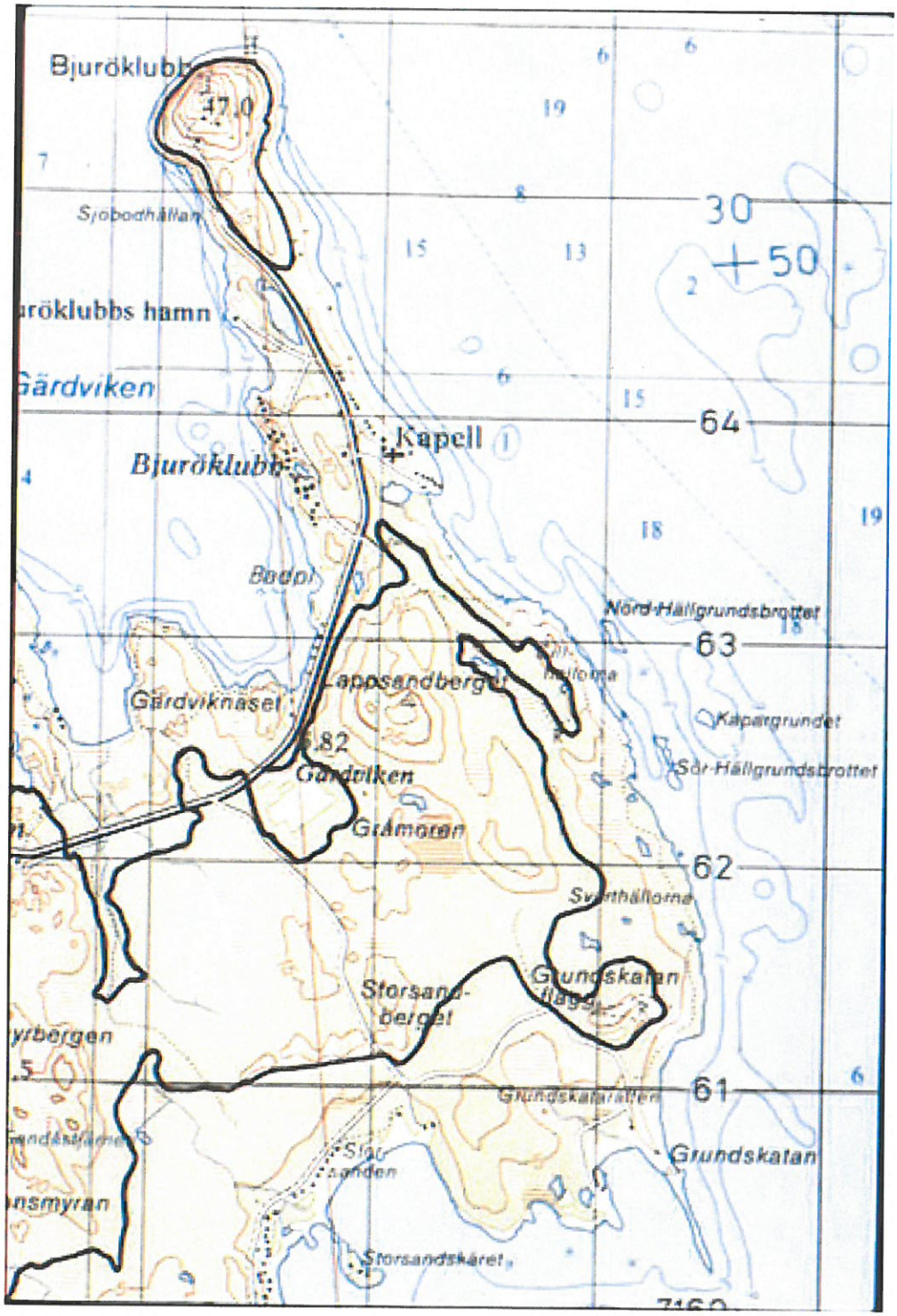

Bjuröklubb från *Historia om de nordiska folken*, från år 1555, av Olaus Magnus

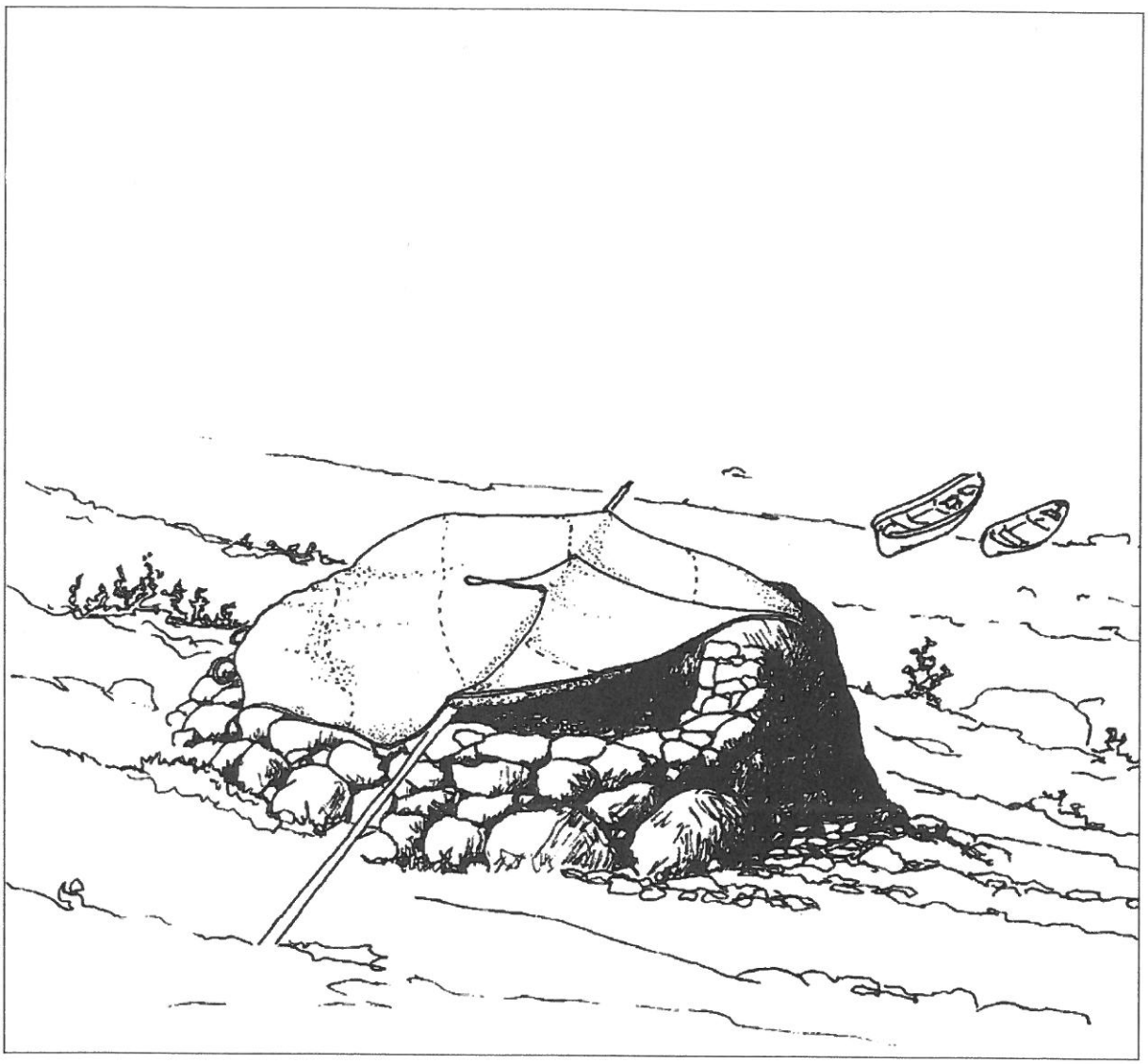
Säljakt, från den *Historia om de nordiska folken*, år 1555, av Olaus Magnus.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Bjuröklubb med dagens kustlinjer och den svarta linjen ligger på 10 meter över havet.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Förslag på hur en tomtning skulle kunna ha sett ut när den användes.

Sten, ben, horn och trä:

Fiskeredskap av ben och horn
Pilspets av ben
Stenteknologi
Kalvträskskidan

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Fiskeredaskap av ben och horn

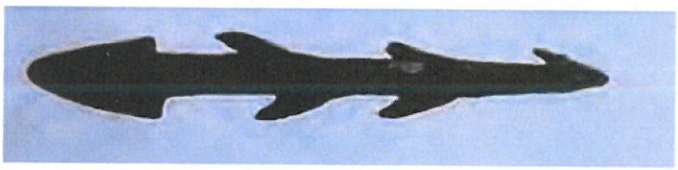
I Lappvattnet utanför Burträsk hittades ett antal ben och hornföremål när man med grävmaskin grävde ut en bäck.

Det rörde sig om fiskekrokar, prylar, mejslar, en dolk, en harpunsspets med mera. Även föremål i andra material exempelvis brynen av sandsten och 5 träbitar med hål.

C-14 proverna visade en datering på cirka 3800-3100 f.Kr. och vid den tiden var fyndplatsen en djuphavsvik. Troligen har föremålen tappats ute i vattnet och sjönk sedan ner i havsbotten och därför bevarats.

Träbitarna påminner om handtag. Kan alla föremål ha legat i en väska med handtag?

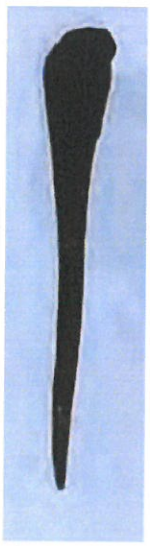
Harpunen kan ha använts vid jakt av säl och krokarna ser ut som krokar för havsfiske. Brynen användes för att forma och skräpa spetar.

Harpun från Lappvattnet.

Fiskekrok från Lappvattnet.

Pryl från Lappvattnet.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

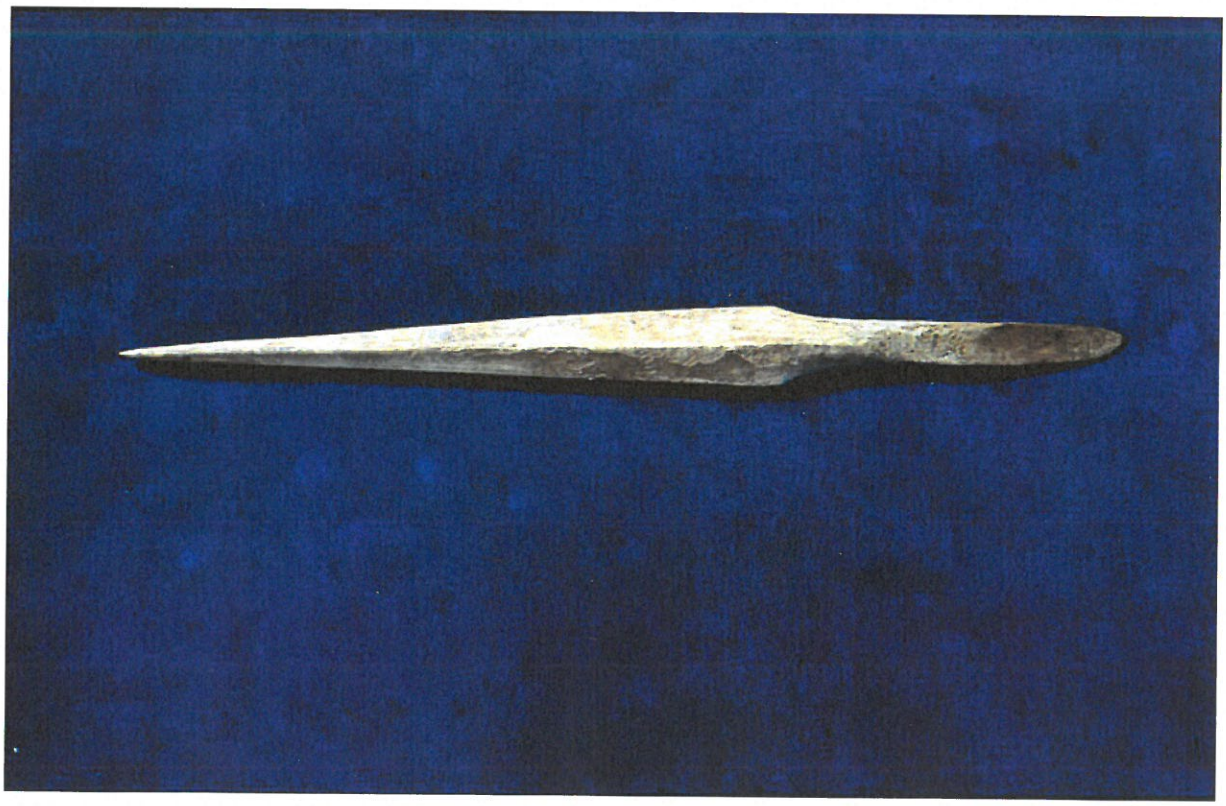
Pilspets av ben

En pilspets av ben som hittats vid Ersmarksängarna, nordväst om Skellefteå. Pilspetsen är 25,4 centimeter lång och där den är som bredast är den 2 centimeter.

Pilspetsen har flera vassa kanter. Skulle man göra ett tvärsnitt där spetsen är bredast skulle tvärsnittet få formen av en romb. Spetsens bakre del övergår till en tånge. Tånge är den delen längst bak som används för att fästa pilspetsen vid ett skaft.

C-14 datering visar att den måste ha tillverkats cirka 500 f.Kr. och det betyder att platsen där den hittades på då var hav. Det är ovanligt att obrända ben blir kvar efter så lång tid. För att bli kvar till idag måste pilspetsen ha legat i mark som är tillräckligt fuktigt för att den ska bevarats så länge. Eftersom den legat i gammal havsbotten så har det bidragit till att den blivit kvar.

Om man jämför ben med sten så är ben mycket lättare att forma och ger hantverkaren fler möjligheter att forma föremål. Arkeologiska experiment visar att trots att ben är mjukare än sten fungera de utmärkt som pilspetsar.

Pilspets av ben, Ersmarksängarna.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Stenteknologi

För att kunna tillverka redaskap av sten krävs kunskaper om stenens egenskaper. Allt från storlek, form, kvalitet och färg berättar för stensmeden om stenen kommer att fungera att användas till det föremål hen vill göra.

Det allra vanligaste var att använda kvarts, kvartsit och skiffer. Dessa stensorter förkommer i vårt område. Endast en mycket liten del är flinta och då den hittas här hos oss visar den på långaväga kontakter.

Att hitta rätt stenmaterial kräver kunskap om var och hur man kan få tag på rätt sorts sten. Man kan bryta råmaterial genom att elda direkt på stenhällar och sedan häll på kallt vatten. Då spricker berget och det går lättare att bryta loss de bitar man vill ha.

Denna metod har används vid kvartsbrott i Gummark söder om Skellefteå. Från kvastsbrotten har cirka 5-7 ton kvarts brutits loss och tagits med till stenåldersboplatserna i Lundfors.

Med hjälp av andra verktyg, knacksten och/eller hammare slås eller riktas tryck mot stenen för att forma ett föremål. Hårda material som kvarts och kvartsit är bra val av råmaterial för denne typ av slag och tryckteknik

Skräpet som blir kvar efter stensmedens arbete kallas avslag och arkeologerna hittar ofta mängder av det på boplatser. Det går åt stora mängder av sten för att göra ett enda föremål.

Det vanligast föremålet som arkeologerna hittar från forntiden är skrapor tillverkade i kvarts och kvartsit.

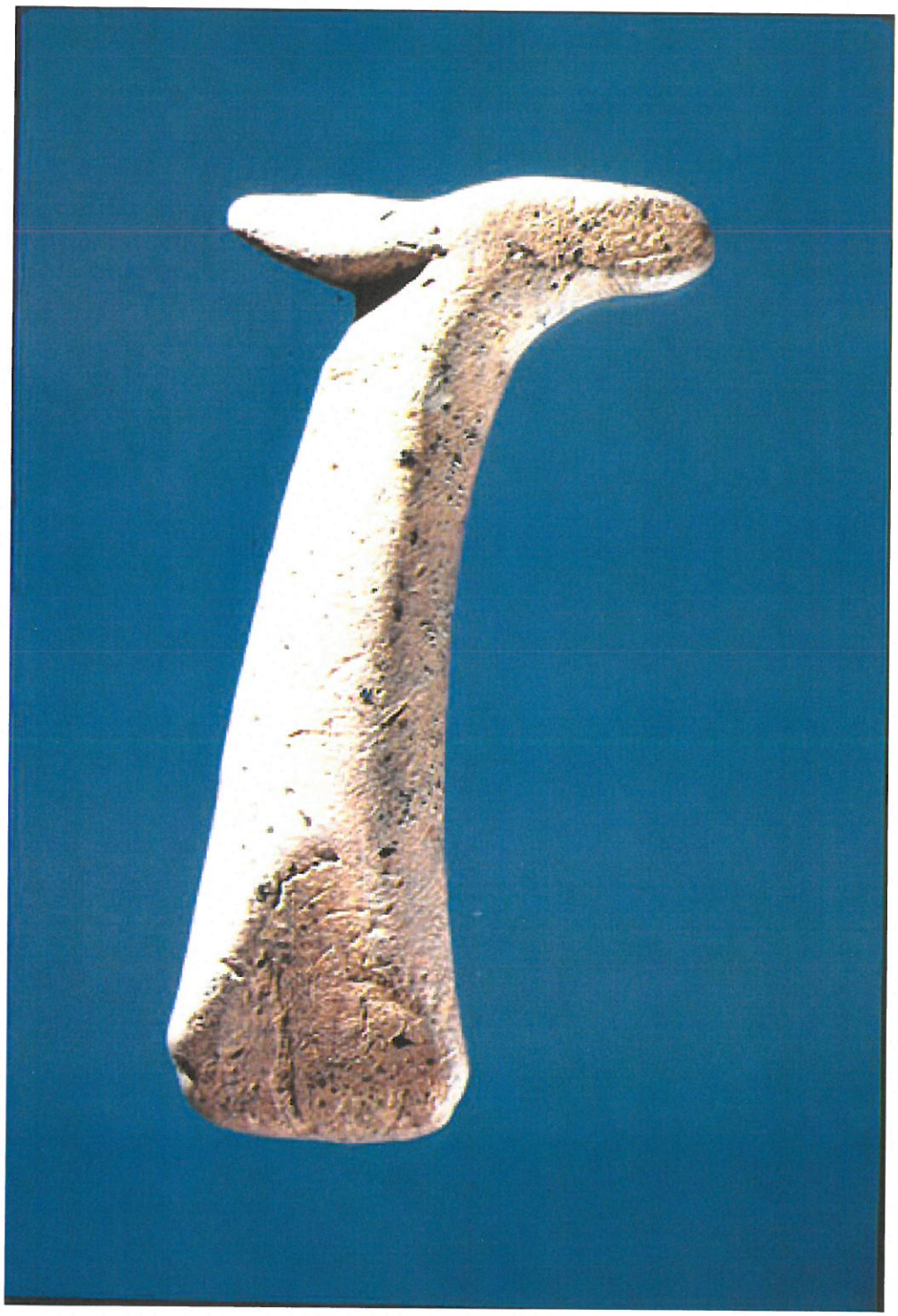
Skraporna är ofta runda eller ovala, ibland rektangulära. Kanten är fint slagen där små bitar slagit bort för att skapa en vass egg. Skrapan är ett verktyg som går att använda på många olika material, skin, hudar, trä eller ben för att exempelvis göra kläder, metkrokar eller nålar.

I skiffer gjordes det spetsar och knivar. Skiffer är en relativ mjuk sten och väljs troligen just för att den är lättare att forma. Skiffer måste vara av rätt sort för att inte skiva sig vid bearbetning.

Stensmeden börjar med att hugga till en bit som sen slipas mot grov sandsten och avslutar med att slipa mot finare sandsten. Knivar av skiffer hittas vanligen vid kusten, medan pilspetsar är vanligare i inlandet.

Ett ovanligt fynd i skiffer är det lilla älghuvudet från Byske.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Ett ovanligt föremål av skiffer är det lilla älghuvudet från Bjurselet. Föremålet är 4 centimeter långt och hittades på en boplats i Bjurselet vid Byskeälven norr om Skellefteå. Föremålet dateras till 2000 f.Kr.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Kvartsskapa hittad i Klutmark.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Kvartsavslag.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Skifferspets hittad i Bureå.

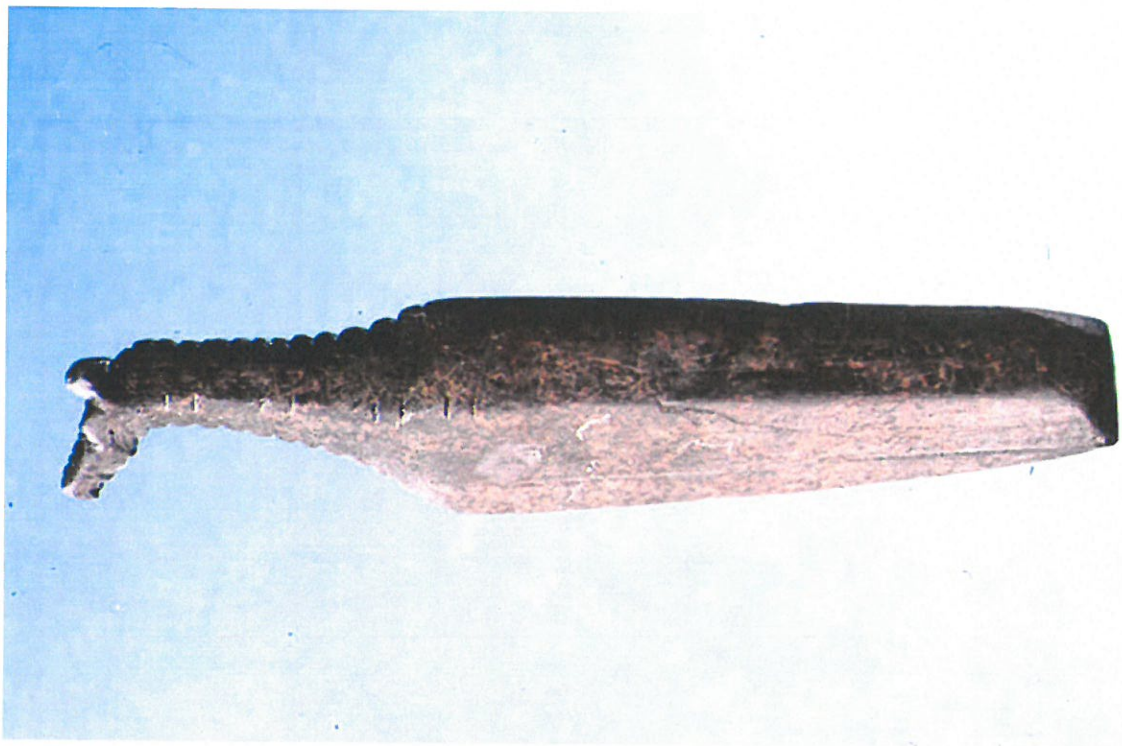
Kvartsitspets hittad i Östra Falmark.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Knacksten hittad i Byske.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

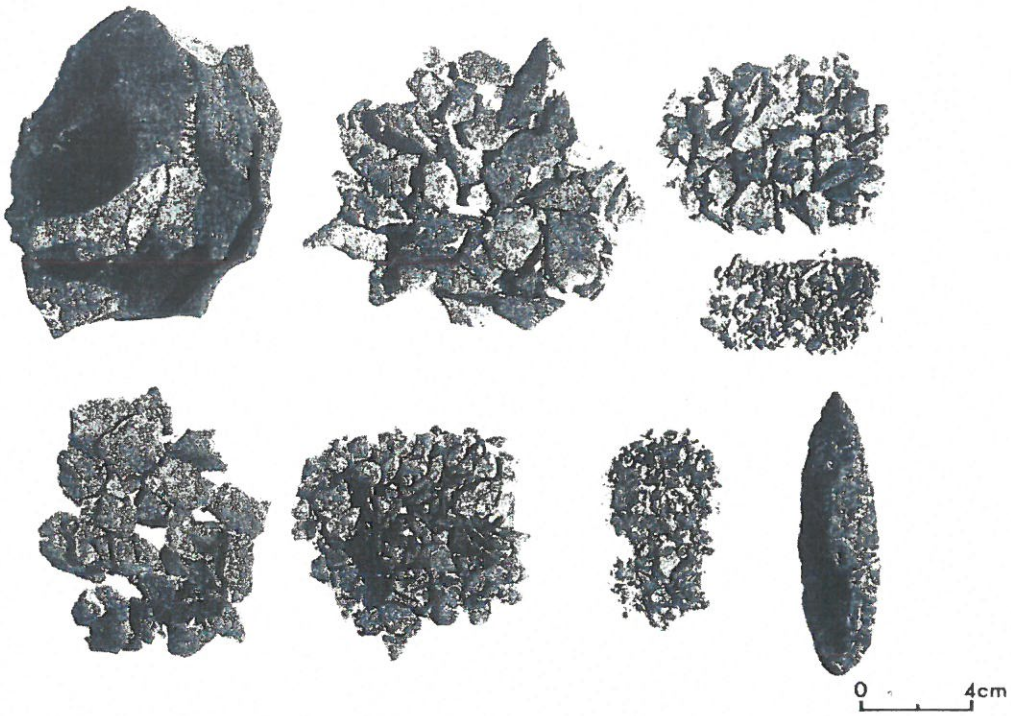

Kniv i skiffer med avbruten spets och skaft med djurhuvudform, hittad i Kusmark.

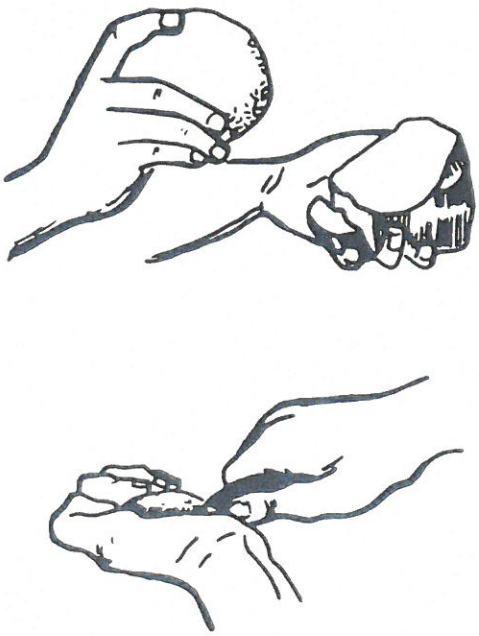

Kniv i skiffer, hittad i Bursiljum.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

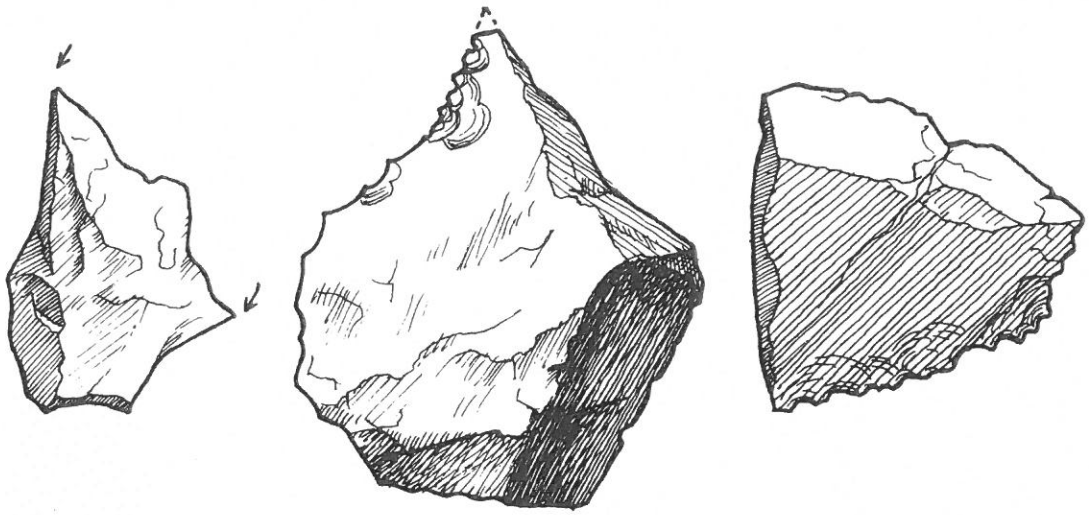

Fotot visar hur mycket stenmaterial som går åt när stensmeden gör en spets i kvartsit. Kärna/råmaterial, avslag i olika storlekar och den färdiga spetsen.

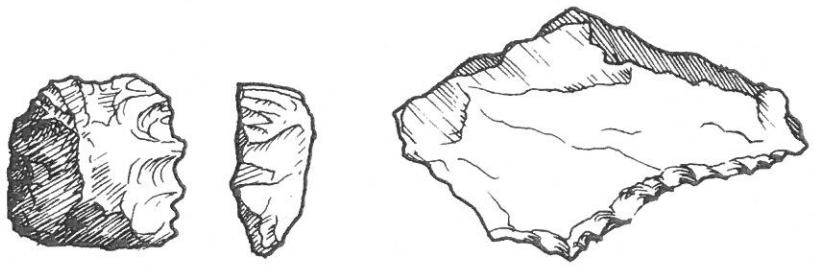

Olika slag och tryckteknik för att forma stenen till det föremål man önskar.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Föremål i kvarts; en stickel, en borr med avbruten spets och ett avslag som kan ha använts som kniv

Avritade skrapor av kvarts.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Kvarts avslag vid kvartsbrotten i Gummark. Runt platsen där stensmeden suttit låg cirka 15 kg avslag. Här bearbetades kvartsen i lämpliga bitar som sedan tog med till boplatsen i Lundfors för att göra klart föremålen.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Kalvträskskidan

År 1924 grävdes en myr ut utanför byn Kalvträsk som ligger cirka 5 mil utanför Skellefteå. När de som grävde kom 1,5 meter ner i marken gjordes fyndet av 2 skidor och 1 stav. När föremålen skulle tas från platsen gick den ena skida sönder.

Skidorna mättes upp och var 204,0 centimeter långa och hade en bredd på 15,4 centimeter och staven hade en längd 156,0 centimeter.

Den här typen av stav kallas för skovelstav för att den har en spadlikande ände. Den spadliknande änden är till hjälp när man är ute och åker skidor utan att någon gjort ett skidspår först och man måste ta sig fram i lössnön.

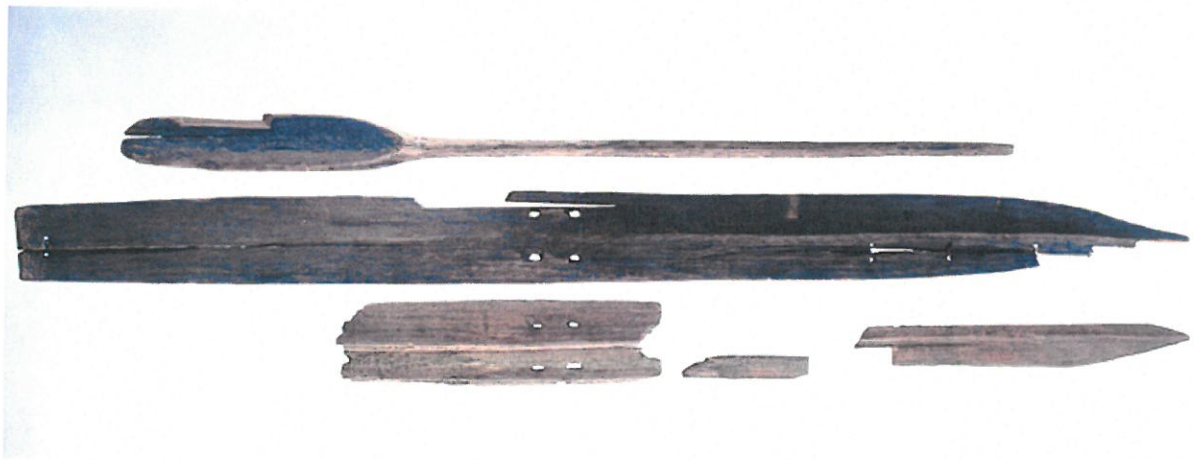
Vid ett senare tillfälle togs C -14 prover som daterar skidorna till 3200 f.Kr.

Att hitta så väl bevarande träföremål är ovanligt, men här har skidorna legat inbäddat i en fuktigt och syrefattig myr. Detta har gjort att de har bevarats i flera tusen år.

Totalt 4 hål är gjorda i varje skidan och det är meningen att bindningen ska sitta där. Idag finns bara hålen kvar. Men det räcker när man jämför skidan med andra forntida skidfynd för att avgöra att detta sätt är en typiskt östligt skida. Människor gjorde fortfarande sådana skidor i Sibirien långt fram i tiden.

Skidan är platt på undersidan och mycket tunn. Det går en förhöjning mitt på ovansidan för att stärka skidan. Den som gjort skidan måste verkligen lärt sig eller förstått hur trä fungerar och hur det ska användas på bästa sätt.

Dessutom var en skida sprucken fram och den som haft skidan har lagt ner tid på att laga den. Lagning visar hur värdefull skidan varit för sin ägare.

Gravar:

Rösen

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Rösen

Från tiden cirka 1200 f.Kr.-700 f.Kr. byggde människorna en mängd rösen längs dåtida kusten. Rösen är gravar som skapats genom att flytta mängder av sten till en och samma plats.

De ligger nära dåtidens strandlinje men även på dåtida öar och uddar. De ligger på platser som är lätta att se från havet. De flesta ligger idag på 30-50 meter över havet. Drygt 500 stycken kända och registrerade rösen finns i längs Västerbottens kust.

Vid kusten finns bara ett fåtal spår efter boplatser, men gravarna i form av rösen visar att människorna måste ha bott någonstans i närheten.

Det är först från den tiden vi har kunskap om hur man begravde sina döda i vårt område. Innan dess vet vi inte hur det gjordes.

De flesta rösen är runda och har en diameter mellan 10-20 meter, men det finns både större och mindre rösen.

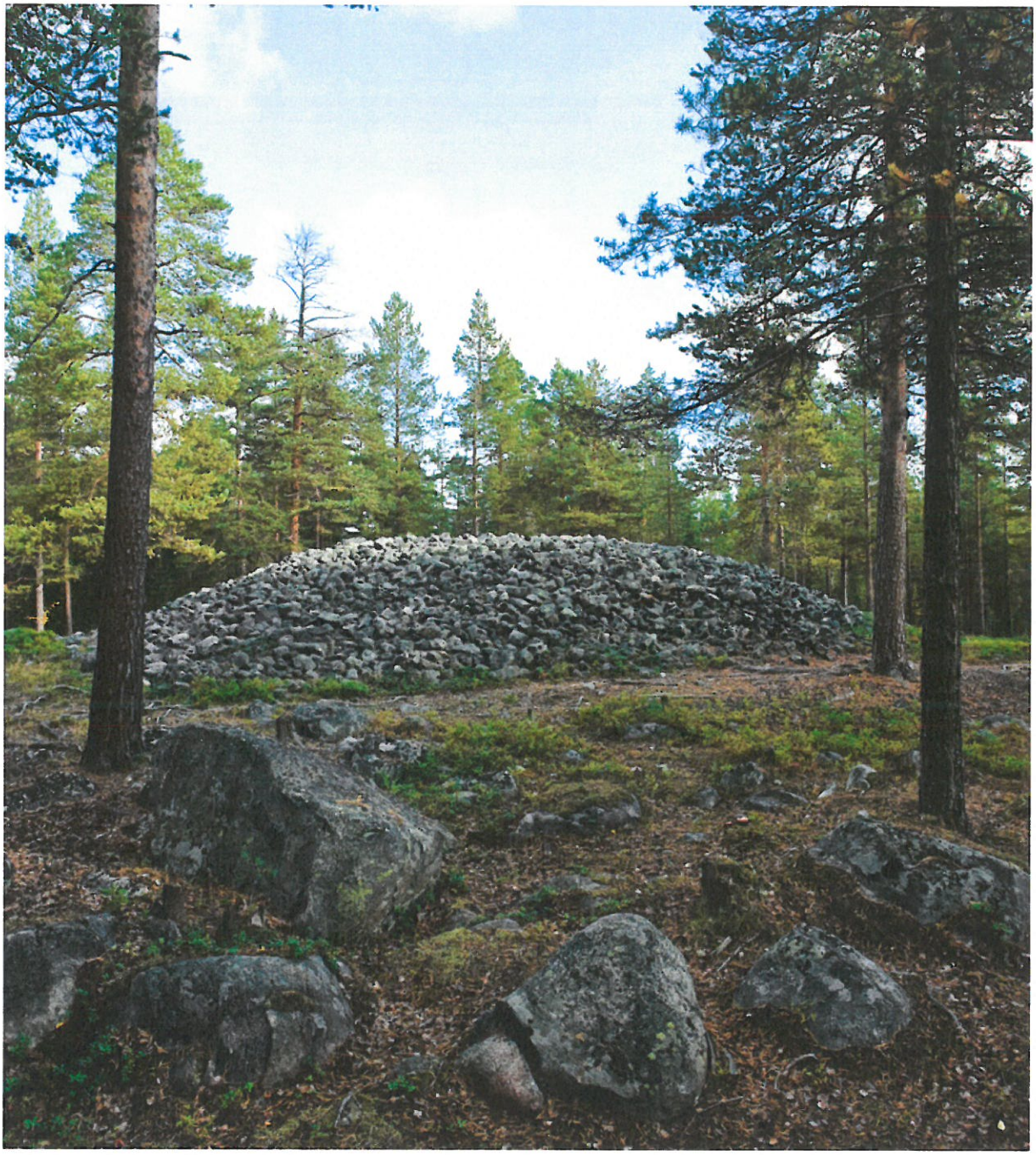
De äldre rösena har en stenkista längt in i mitten och i den har den döda människan gravlagts. De yngre rösena har mycket mindre stenkistor eller inga alls. Då har den döda bränts först innan den begravdes i röset.

Vid underökningar av rösen hittar man sällan fynd av föremål. Det beror dels på att rösen varit lätta att plundra i alla tider, men också för att de ligger så utsatta för väder och vind. Organiskt material exempelvis obrända ben, kläder med mera bryts ned fort och finns inte kvar idag.

Sättet att begrava sina döda i rösen verkar ha påverkats genom kontakter med södra Skandinavien under äldre bronsålder. När sättet att begrava sina döda senare förändrades söder ut fortsätter man med rösen längs Norrlandskusten.

De som bodde längre in i landet verkar inte ha påverkats på samma satt söder ifrån eller tagit intryck av kustbornas sätt att begrava sina döda. Det finns inga gravrösen i inlandet.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Röse, Yttre Ursviken.

Arkeologi och vetenskap:

Arkeologi och arkeologiskt arbete
Föremål och spår
Inlandsisen och landhöjningen
Periodindelning
Vanliga fasta fornlämningar
Vetenskapliga metoder

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Arkeologi och arkeologiskt arbete

Arkeologi kommer av det grekiska ordet *archaiologia* som i sin tur består av två ord *archaios* och *logia*. *Archaios* betyder urgammal/forntida och *logia* betyder lära, tillsammans blir betydelsen läran om forntiden.

Ofta arbetar arkeologen med spår efter människor före man började använda skrivna texter, men det händer att de även arbetar med spår under senare tidsperioder.

För att försöka förstå forntiden undersöks spåren som blivit kvar. En del aktiviteter kan lämna tydliga spår efter sig ovan mark så som rösen, boplatsvallar och fångstgropar. Andra spår syns inte ovan mark eller ligger under vatten. Föremål och skärp kan också ha blivit kvar.

Naturmiljön, vilka växter och djur som fanns i ett område under en viss tid är viktigt att ta reda på, för att förstå människornas förutsättningar. När det går att se spår efter att människornas aktiviteter påverkar naturlandskapet så har ett kulturmiljölandskap uppstått.

Genom att undersöka spåren efter människor kan man få kunskapar om var och hur de bodde, vad man åt och hur mat tillagades, vilka verktyg som tillverkades och av vilka material med mera. Genom att studera föremål och material går det ibland även att se långväga kontakter.

Arkeologens uppgift är att beskriva och dokumentera dessa spår vid en undersökning, och försöka bestämma i vilken tid spåren tillkommit.

Alla fornlämningar är skyddade av lagen. Läsa mer om det i *Kulturminneslagen, 2 kap. 21 § lagen (1988:950).*

Arkeologiskt arbete utförs efter tillstånd från Länsstyrelsen, det är den myndighet som bestämmer vad arkeologerna får göra och var de får gräva. Inte heller som markägare får du gräva hur-som-helst eller vars-som-helst i marken efter fornlämningar och föremål.

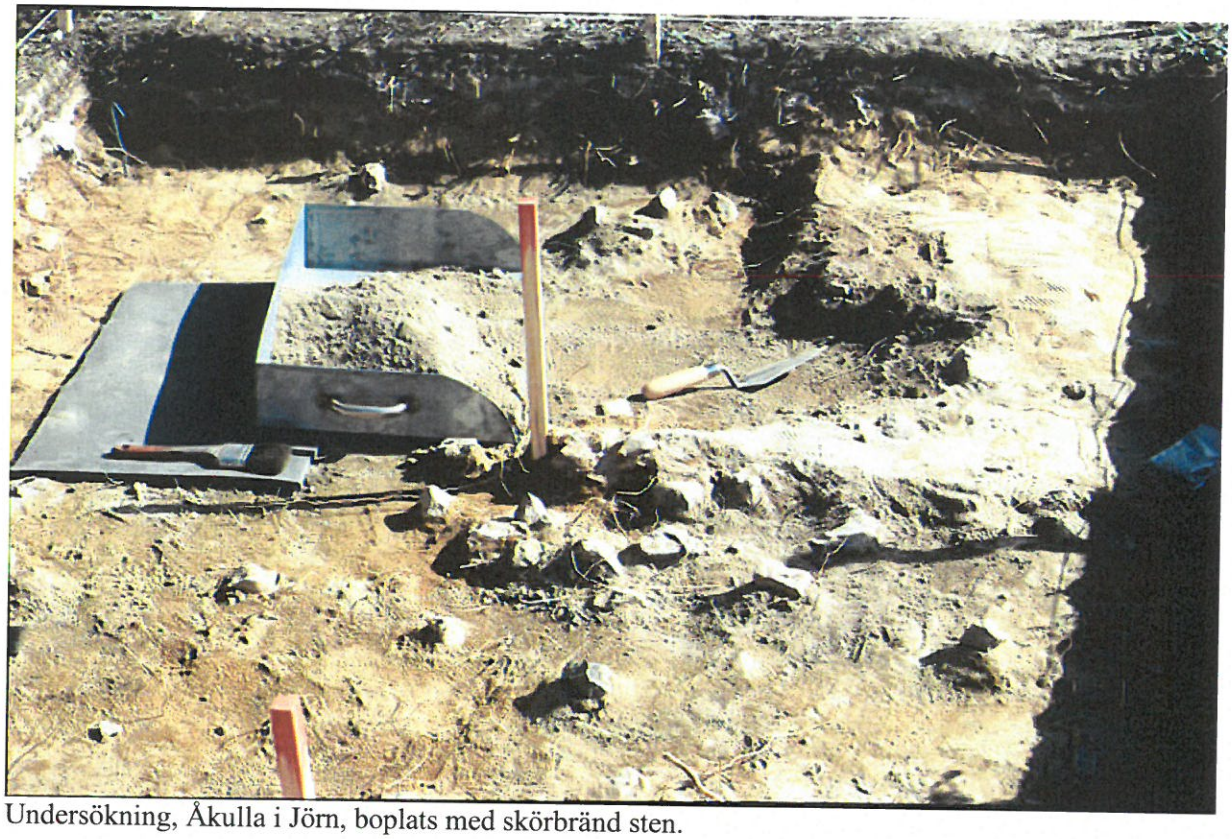
De flesta utredningar och undersökningar är så kallade uppdragsarkeologiska och betalas av den som vill gräva sönder marken för att exempelvis bygga väg, järnväg, hus, anlägga gruvor eller vindkraftverk med mera.

En stor del av arkeologens arbete sker på kontoret i arbetet med utredningar och undersökningar.

Ett sätt att förbereda sig är att titta på kartor, men det kan också handla om möten med Länsstyrelsen eller att räkna ut hur mycket arbetet får kosta.

När en utredning eller undersökning är klar ska rapporter skrivas för att tala vad som är gjort och vilka resultat man kommit fram till. Vid en undersökning kan det även handla om att man ska ta hand om eventuella fynd och prover med mera.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Undersökning, Åkulla i Jörn, boplats med skörbränd sten.

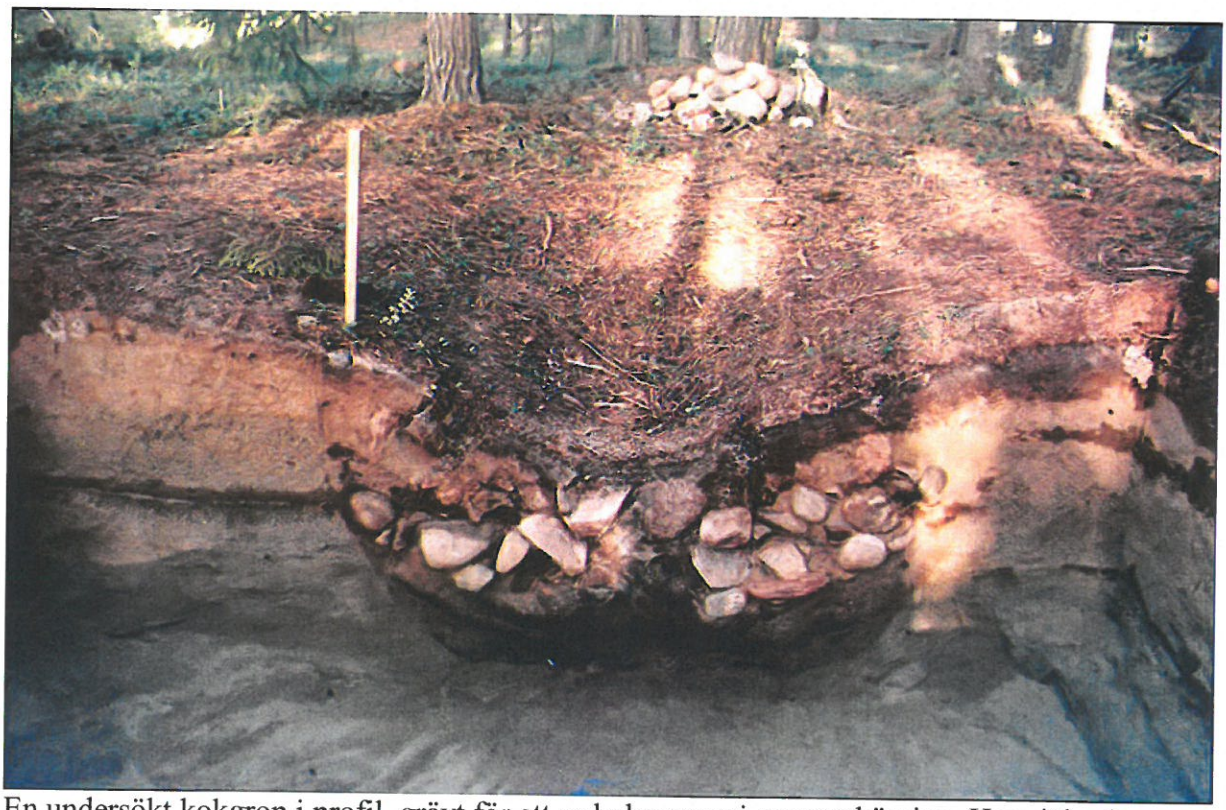

Mätning av nivån på schakten, vid undersökning Åkulla i Jörn.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Undersökning Harrsjöbacken, Bureå.

En undersökt kokgrop i profil, grävt för att se kokgropen i genomskärning. Harrsjöbacken.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

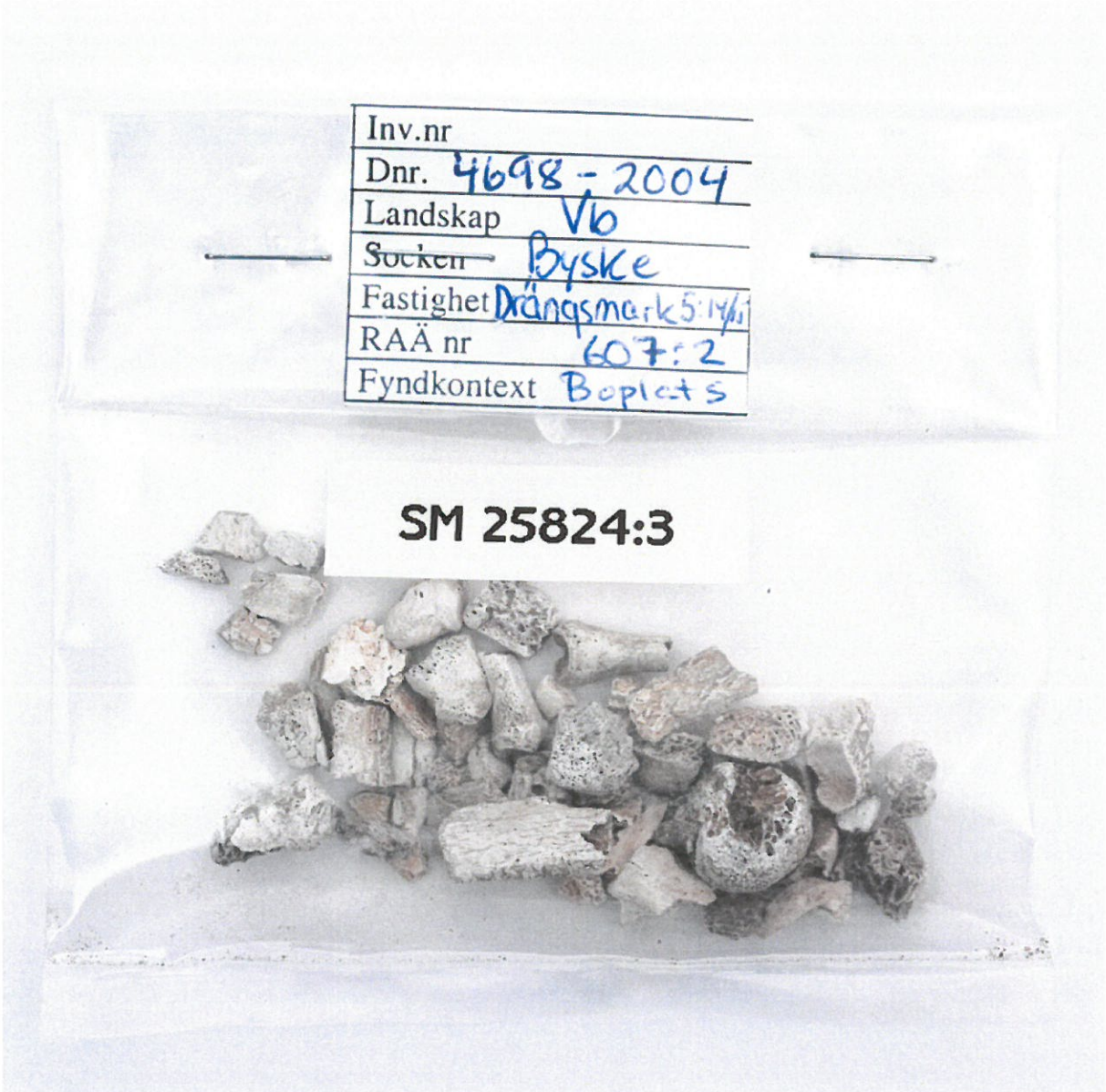

Undersökning av Kungsgropen, Skellefteå.

Fynd av brända ben vid underökning av Kungsgropen, Skellefteå.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Fynd av brända ben vid förundersökning av boplats i Byske Alla fynd får nummer och samma information som står på påsen läggs in i digitala register.

SM står för Skellefteå museum
RAÄ står för Riksantikvarie ämbetet.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Föremål och spår

Avslag är rester efter tillverkning av stenredskap. Det vanligaste materialet är avslag i kvarts och kvartsit.

Brända ben som hittas i vårt område är oftast djurben som blivit kvar efter matlagning. Ibland hittas även rester efter brända och begravda människor, oftast i ett röse.

Dolk/kniv vanligen gjorda i skiffer, förkommer även av järn.

Eldslagningstenar använda för att göra upp eld.

Eldstål av järn slås mot sten, kvarts eller flinta, så att gnistor uppstår.

Knacksten används för att slå direkt mot sten eller slå mot ben/horn som riktas mot en sten för att få loss bitar när man tillverkar stenredskap.

Skrapa är det vanligaste föremål arkeologerna hittar från forntiden. De är gjorda av kvarts eller kvartsit. Skrapan är ett universalföremål som användes för att skrapa skinn eller tillverka andra föremål i andra material exempelvis ben, horn eller trä.

Spänne/fibula av olika typer är till för att hålla ihop klädesplagg. En del av dem kan också ha fungerat som statusföremål för att visa att en person var rikare eller har mer makt än andra. De är ofta gjorda av brons och är ovanliga fynd i vårt område.

Skärvsten/skörbränd sten är två olika namn på stenar som gått sönder när de utsatts för uppvärmning och senare kallnar. När man utsätter stenar för värme exempelvis när man lagar mat spricker de till slut och får typiska skarpa kanter.

Spetsar kan vara både pil- eller spjutspetsar och de är vanligen gjord av skiffer eller kvartsit. Det förekommer ett fåtal fynd av spetsar i järn.

Yxor förekommer under hela forntiden men under olika perioder har man föredragit olika material. Yxor av metall kan ha smällts ner och gjutits om till nya yxor eller andra föremål, vilket kan vara en förklaring till varför man inte hittar så många yxor av metall, en annan orsak kan vara att de inte håller lika länge som stenyxor om de lämnas på marken.

Pilspets av järn hittad i Bureå.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Inlandsisen och landhöjningen

Den senaste istiden började för cirka 100 000 år sedan och när isen var som störst täckte den hela norra Europa. Det tog lång tid för isen att smälta bort. För cirka 20 000 år sedan låg fortfarande hela Sverige under isen, det tog ytterliga cirka 12-10 000 år till innan den försvann helt och hållet.

Arkeologerna kan bara studera spår efter människor sen den senaste istiden. Isen har förstört eventuella spår efter människor som kanske har funnits här före den senaste istiden.

Isen som var flera kilometer tjock låg inte stilla utan rörde på sig, flyttade runt sten och grus under sig och förändra landskapet. Exempel på synliga spår är isräfflor på Sillhällarna i Bjuröklubb.

Isens tyngd gjorde också att den tryckte ner marken under sig. När trycket från isen började släppa började marken att höja sig, det kallas för landhöjningen och pågår fortfarande idag i vårt område.

Direkt efter att isen smält bort låg havskusten mycket högre upp än idag. Den högsta kustlinjen ligger på cirka 240 meter över dagens kustlinje i norra Västerbotten. Det betyder att havet gick ända upp där samhälle Boliden ligger idag. Längs älvdalarna gick långa havsikar in i landet. Redan när isen började smält bort flyttade växter, djur och människor in i vårt område.

Till en början gick landhöjningen fort och under cirka 50 år steg landet 4-5 meter. Detta innebär att lanskapen förändras så fort att människor hann märka av det under sin livstid. Det betyder också att platser där man fiskar, jagar och samlar växter förändras och kustlinjerna flyttades fort. Ett resultat av det är att många tidiga boplatser används under kort tid och kan vara svåra att hitta idag.

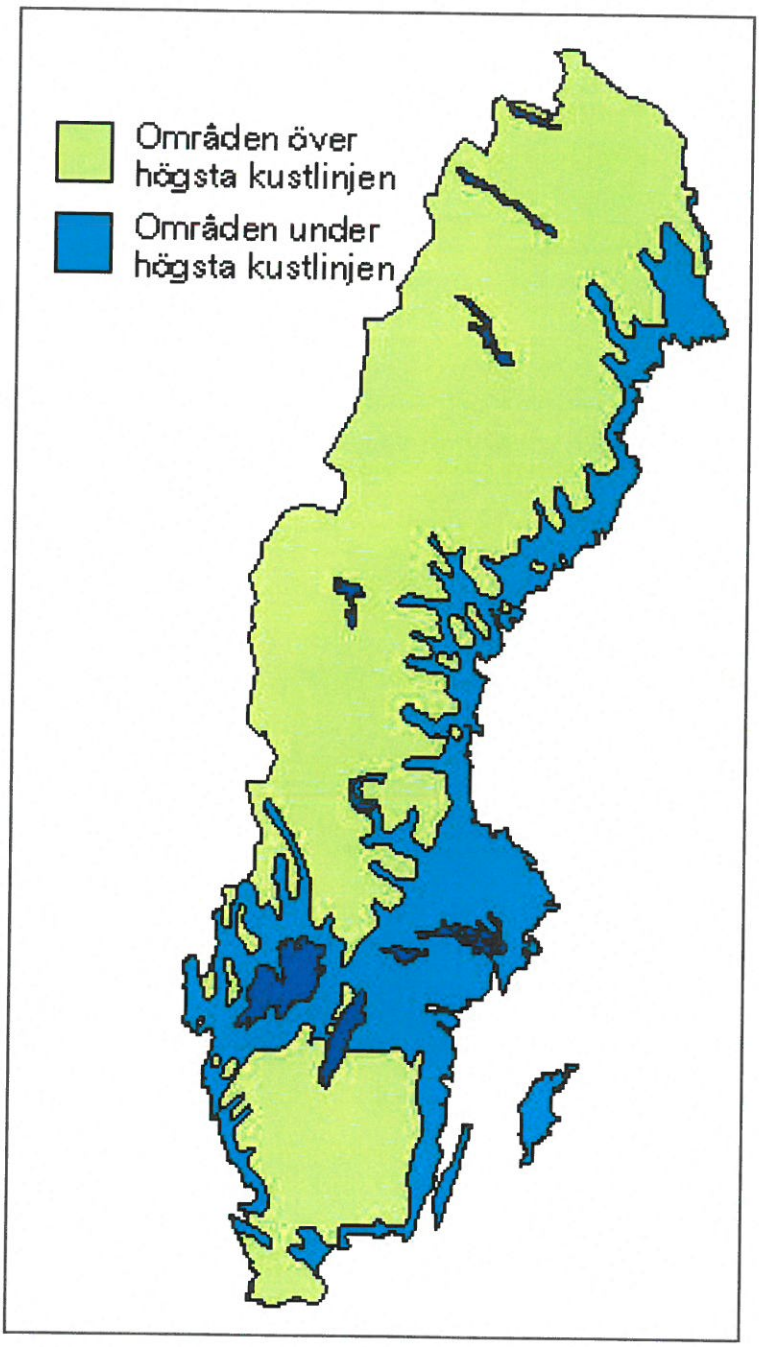
De snabba förändringarna bromsas gradvis upp då landhöjningen saktar in för cirka 5000-4000 f.Kr. Då börjar människorna bygga boplatser som de återkommer till år efter år.

Landhöjningen påverkade val av boplatser vid kusten under hela forntiden

Landhöjningen hjälper arkeologerna idag med att datera fornlämningar utifrån fornlämningens höjd över dagens havsnivå.

Lär dig mer om inlandsisen på:
https://www.sgu.se/om-geologi/jord/fran-istid-till-nutid/inlandsisen/

SKELLEFTEÅ MUSEUM

https://www.msb.se/sv/Forebyggande/Naturolyckor/Skred-ras-och-erosion/Varfor-intraffar-skred-och-ras/Landhojning/

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Periodindelning

Indelning av tidsperioder för Övre Norrlands forntid:
Indelning för Övre Norrland som tagits fram av Evert Baudou, professor i arkeologi.

	Från	Till
Historisk tid	1323 e.Kr.	
Yngre metallålder	200 e.Kr.	1323 e.Kr.
Äldre metallålder	800 f.Kr.	200 e.Kr.
Epineolitikum "efter stenåldern"	2000 f.Kr.	800 f.Kr.
Yngre stenålder	4200 f.Kr.	2000 f.Kr.
Äldre stenålder		4200 f.Kr.

Traditionell indelning av tidsperioder för södra Sveriges forntid:

	Från	Till
Historisk tid	1050 e.Kr.	
Yngre järnålder	375 e.Kr.	1050 e.Kr.
Äldre järnålder	500 f.Kr.	375 e.Kr.
Yngre bronsålder	1100 f.Kr.	500 f Kr.
Äldre bronsålder	1700 f.Kr.	1100 f.Kr.
Yngre stenålder	4200 f.Kr.	1700 f.Kr.
Äldre stenålder		4200 f.Kr.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Vetenskapliga metoder

Arkebotanisk analys: Genom att ta jordprover och söka efter fröer och andra växtrester kan arkeologerna får svar på vad man ätit eller hur man använt en boplats. Växtmaterial bevaras bara under speciella förhållanden, i fuktiga och syrefattig miljö, torkat, frystorkat. Sädeskorn kan bevaras trots att de är brända av eld.

Arkeologiska sökhundar: Att ta hjälp av sökhundar för att söka spår efter skelett eller brända ben från matlagning. Hundarna har lärt sig hur brända ben luktar och kan leta efter sådan doftspår.

C-14 datering/ kol -14- metoden: Används för att avgör ålder på biologiskt material, vanligen kol ben, eller trä. Allt levande innehåller kol 14 isotoper (C -14) det vill säga radioaktivt kol. När något dör minskar halten i en viss takt och därför går det att mäta hur mycket som finns kvar för att sedan räkna ut hur länge sedan ett träd sågades ner eller någon dog. Med C-14 dateringar går det att komma cirka 40 000 år tillbaka i tiden

Dendrokronologi: Här tar man hjälp av trädens årsringar för att ta reda på hur gammalt ett träföremål är. När träd växer skapar de en ring per år och det kan man se när man sågar en trädstam mitt itu. Ringarna blir olika breda beroende på väder och klimat. Genom att studera dessa går det ibland att räkna ut ett föremåls ålder.

aDNA (aincent DNA): Genom att ta prover på ben går det ibland att få fram gammalt DNA. Utifrån DNA kan det gå att få fram vissa kunskaper om ursprung, släktskap och/eller förflyttningar. I vårt område har arkeologerna inte hittat något ben eller skelett av människor från forntiden. Värt att tänkta på är att biologiskt DNA inte berättar vilket språk, identitet, etnicitet eller kulturell tillhörighet personen hade.

Etnoarkeologi: När arkeologer studerar nutida naturfolk eller lär sig om naturfolk som beskrivits i historiska texter för att försöka förstå mer om hur människor under forntiden kunde ha levt.

Fettsyreanalys: Genom analys av fettrester kan arkeologerna ibland avgöra vilken typ av matrester som blivit kvar exempelvis i kärl och eldstäder.

Fosfatundersökningar: Fosfor finns i allt levande och följer med kroppen ut vid toalett besök. Det finns även i matrester från djur. Fosfor blir till fosfat när det hamnar i marken och stannar där. När människor stannar länge på samma plats ökar halten av fosfat i marken jämfört med det som finns naturligt i jorden Analyser av jordprover för att se hur mycket fosfat marken innehåller kan hjälpa arkeologen hitta exempelvis golvytor på en boplats när detta inte har lämnat synliga spår efter sig ovan mark.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Insektsanalys: Genom att leta spår efter insekter i jordprover går det att få kunskaper om landskapet. Vissa insekter lever endast i vissa miljöer och klimat. På så vis kan man ta reda på om det är varmare eller kallare än idag. Vissa insekter kan även säga något om människors aktiviteter eftersom de exempelvis bara lever i vissa miljöer så som ett förråd eller vissa djur som finns i ladugård och så vidare.

Kartanalyser via dator: Idag är det möjligt att rekonstruera ett landskap eller tillexempel boplatser genom att mäta in många olika punkter ute på plats. Sen överförs den informationen till ett program i datorn. Där sätts sedan de inmätta punktera in på en karta. Därigenom går att återskapa hur en boplats kan ha sett ut vid en viss tid eller se mer specifikt var äldre kustlinjer har gått.

Landhöjning: Genom att titta på landhöjningskurvor på en karta kan arkeologen få ett grepp om var hen ska ut och leta efter vissa typer av spår. Exempelvis om man ska leta efter spår från människor på stenålder kan man inte leta vid dagens kustlinje utan måste veta var äldre kustlinjer har gått.

MS-analys (Magnetisk Susceptibilitet): När man skickar magnetisk ström ned i marken mäter man vilken förmåga marken har att bli magnetisk. Markens förmåga att bli magnetiskt påverkas av upphettning då järnoxider i jorden påverkas och förändras av stark värme. På så vis går det att ta reda på om det har eldats på platsen. Genom denna metod kan man hitta platser för matlagning eller metallhantering.

Osteologiska analyser: Osteologi betyder läran om ben. Genom att titta på och analysera obrända och brända ben kan man ibland ta reda på vilket djur det kommer ifrån. Det är vanligen rester efter mat som dels kan tala om vad man ätit men också ge svar på vilken årstid en boplats använts. Studier av skelett och ben från människor kan exempelvis berätta om ålder, kön, förslitningsskador, vissa sjukdomar, benbrott med mera.

Pollenanalys: Genom att ta pollenprover kan arkeologerna få en bild av hur växtligheten sett ut i ett område. Pollen landar i sjöar och myrar, bevaras under lång tid där de lagras i lager på lager. Pollen kan också avslöja människors påverkan genom skogsröjning, odling eller bete. Det vill säga får fram natur- och kulturlandskap.

Relativ tid: Inom arkeologin utgår man vanligen från att de föremål och fynd som ligger längst ner är äldre än de som hamnat högre upp. Det gör att man kan säga att vissa föremål är äldre och andra är yngre även när exempelvis C-14 dateringar inte kan göras.

Typologi: Här tittar arkeologerna på form på föremål och ofta går det att avgöra vilket som är yngre eller äldre. En viss typ, det vill säga en viss form, är äldre än en annan typ/form.

Vedartsanalys: Genom att analysera kol som blivit kvar efter eldning går det ta reda på vilket sorts träd veden kommit ifrån. Det kan i sin tur berätta om landskapet eller vilket behov av värme människorna hade. Olika sorts träd är ger olika mycket värme ifrån sig när man eldar det.

SKELLEFTEÅ MUSEUM

Vanliga fasta fornlämningar

Boplatser de flesta boplatser är från stenålder och de lämnar spår efter sig i form av härdar, skärvsten, kokgropar eller boplatsvallar. I dagsläget finns cirka 4000 kända boplatser i Västerbottens län.

Boplatsvallar är spår efter specifik boplatstyp som enklast kan beskrivas som vinterhyddor med vallar fyllda med skärvsten och skräp. Vinterhyddor har även nedsänkt golv. De flesta av dem är hittade i inlandet.

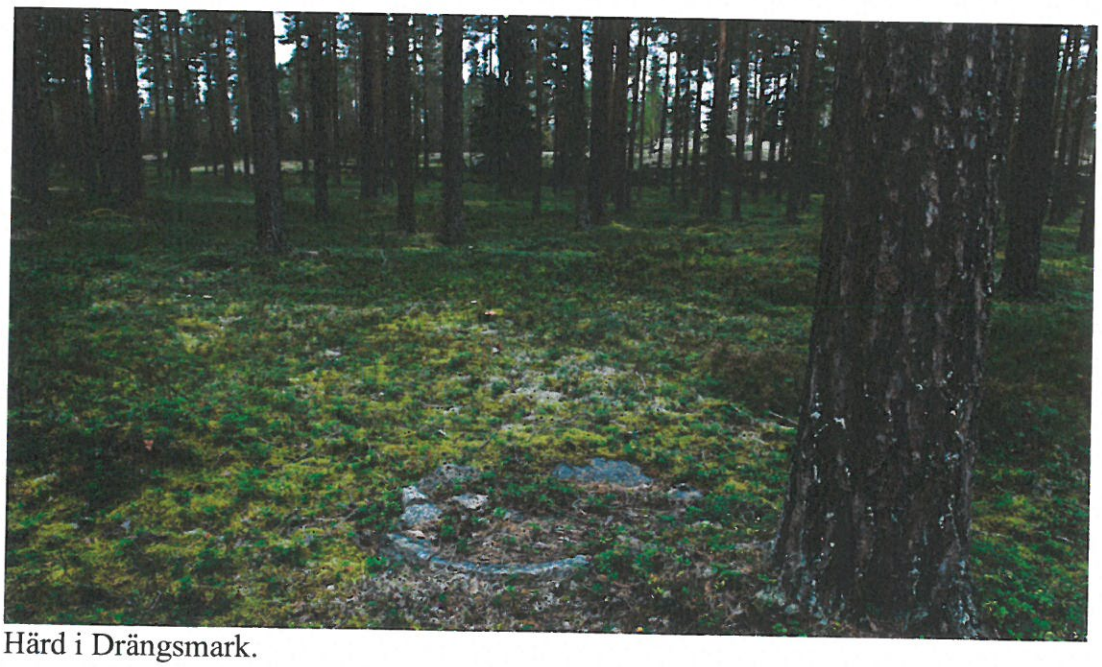
Fångstgropar de flesta är från stenålder och järnålder, men förekommer långt in i historisk tid. Det rör sig om enskilda gropar eller flera stycken i hela system. Vanligen för att jaga älg i under forntiden. Det finns cirka 5000 kända fångstgropar i Västerbottens län.

Härdar består av stenar lagade i ovala, runda eller rektangulära former, där man eldat och lagat mat.

Rösen är ofta gravar som består av en mängd stenar lagda i stora högar. De ligger nära dåtida kustlinjen. Drygt 500 stycken kända rösen finns längs Västerbottens kustland.

Kokgrop är en grop grävda för att laga mat i och i dem hittar man ofta stenar och sot.

Tomtningar är stenlagda grunder till tillfälliga byggnader som nyttjats i perioder vid säljakt och fiske. De ligger vid kusten och ofta i ett klapperstensfält.

Härd i Drängsmark.